

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- R. PARIS: Jooni Hando Mugastost kui raamatute
illustreerijast.
- A. ASPEL: Lähtekohti Kreutzwaldi stiili iseloomustamiseks.
- A. PALM: Ajalehe kirjavastus kui politiseerimisvahend
ja kultuuridokument.
- P. GRÜNFELDT ja H. HALJASPÖLD: Uusi andmeid
Juhan Liivist.
- V. ALTOA: Fr. Tuglas — Kriitika V—VIII.
- A. LOORING: M. Aitsam — 1905. a. Läänemaal.
- L. ANVELT: B. Linde — Dr. Eduard Beneš.
- Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 2. poogen.

N° 8

25. august

1937

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1937 ASUTATUD 1906. XXXI

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsikirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik ca 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapäraselt ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

- Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.
„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11.
K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.
O/ü. J. G. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.
„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.
- Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.
„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.
K/ü. „Rahvaulikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.
Harju 48, tel. (2)24-49.
A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.
- Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannini 11.
- Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud: Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga à 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 937P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

AUGUST 1937

NR. 8

JOONI HANDO MUGASTOST KUI RAAMATUTE ILLUSTRERIJAST.

Nii mõnelgi erialal tundub meil puudust inimestest, kelle kogemused ja töö juhiksid nende alade väljakujunemist ja kindlaimelist arengut. Ja kui suutelisi töömehi ootamatult lahkub mingilt selliselt tööpõllult, siis tekib selle ala edaspidisele arengule mõeldes otsekui hetkeline segadus ja arusaamatus.

Mõttekäike meie raamatukaunistamise edaspidisest probleemist häiris selles mõttes graafik *H a n d o M u g a s t o* ootamatu surm 11. juunil s. a. Tema kaotus tundus meie raamatuillustratsiooni arenevale alale niivõrd järsuna, ta isiklik töö sel alal sedavõrd asendamatu, et kerkida võis pessimistlikemaidki mõtteid meie raamatukaunistamise lähemast edaspidisest arengust selles osas, kus töötas kadunud Mugasto. H. Mugasto teened eesti raamatu väliskultuuri arendamisel on eriti seepärast tähelepandavad, et ta töötas eesti trükingute kaunistamisel puugravöörina, olles sel alal juhtiv ja teed rajav. Juba ülevaatelised äärjooned ta loomingust ja üksikud näited ta kunstilistest saavutistest võivad anda pildi Mugasto silmapaistvast tähtsusest illustraatorina.

Elulooline andmestik kitsamas tähenduses pakub vähe selgitavat Hando Mugasto kunstilise tegevuse ja stiililaadi kujunemise kohta. Ta sündis Rakveres 18. jaan. 1907 (endine nimi Heinrich Mundström). Üldhariduse ta omandas kohalikus gümnaasiumis. Noormehe kodune elu oli mitmeti õnnetu: üks traagilisemaid nähtusi perekondlikus elus oli isa varane kaotus, kes langes Rakvere enamlaste hirmuvalitsuse ohvriks.

Kunstilise hariduse omandamise käik ei lisa ka palju selgitavat Mugasto kui graafiku-illustraatori kujunemise küsimusse. Sügisel 1924 ta astus „Pallase“ kunstikooli, mille lõpetas 1933. a. „Pallases“ ei olnud aga lähemas tähenduses graafikaklassi olemas. Graafika oli koolis kõrvalharuks ja -harrastuseks

maali- ja õpetajaist juhitud õhtupoolseil töötundidel, kus asjaarmastajalikult tutvuti ühe või teise puhtgraafilise tehnikaga. Aastat viisteist-kuusteist tagasi olid saksa kunstnikest G. Kind ja M. Zeller harrastanud seal õpetajatena litograafiat ja söövitustrükki; hiljem harjutati neis tehnikas enam-vähem omal käel õhtupoolikuti edasi, sest litograafilised kivid ja muud töötarbed ühes äratõmmeteks vajalikkude pressidega olid olemas. Et E. Viiralt oli „Pallases“ teinud monotüüpiaid, linoollõikeid ja etsinguid igale materjalile, siis valmistati ka neis tehnikas äratõmbeid. Ja lõpuks — Jaan Vahtra õpetajana oli tunduvalt tõstnud koolis huvi puulõike vastu. Niisiis võis kõigis eelnimetatud graafilistes tehnikas katsetada nende erinevate graafiliste tehnikatega asjalikult ja süstemaatiliselt kokku puutumata. Mugasto lõpetaski „Pallase“ autodidaktiliselt kogemusi korjava graafikuna, lõpetas kunstikooli, esinedes peaaegu kõigis võimalikkudes tehnikates erilise armastusega ühegi vastu neist — ja ka loomulikult veel vähe-väljakujunenud kunstilise stiili ja ainevalikuga. Lõpetajate näitusel ta esitas 11 numbrit monotüüpiaid, 4 etsingut, 1 külmnõela-tehnikas gravüüri, 5 puugravüüri, 8 linoollõiget, 2 litograafiat ja 1 vineerlõike — see oli H. Mugasto kunstniku-diplomi alus. Nii olid siin esitatud mõningad puugravüüris tehtud illustratsioonid, vinjetid ja initsiaalid, aga need ei domineerinud veel „Pallase“ kunstikoolile üldiselt iseloomulikus motiivivalikus. Kunstiliselt ja tehniliselt paremiku moodustasid selle kooli lõpetajaile tavalised motiivid: agulist, jõeveerest, turu äärest ja vana kribu-krabu ning igasugu logu kujutamine, kusjuures Mugastol üks esiknumbreid oli „Vanad saapad“. Iseloomulik oli Mugastole kooli lõpetades üksnes huvi graafiliste eritehnikate ja tehniliste võtete vastu, kus tal paistis olevat kõrgem tase, kui valitses kunstikoolis üldiselt.

Vabakunstnikuna iseseisvalt töötama asudes ei kujune Mugasto toodang järgmisel, 1934. a. veel lõplikult puugravüüri ja illustratsiooni suunas, kuigi ta valmistab mõningad puugravüürid ja illustratsioonid monotüüpiate kõrval, mis tõstavad ta silmapaistvalt esile meie raamatukaunistajate peres. Nimelt ilmus Noor-Eesti Kirjastuse väljaandel J. Schütz'i-Sütiste „Südasuvi“ Mugasto originaalpuugravüüri-tehnikas kaanega ja siseilustistega. Osav peitlikäsitlus ja leidlik motiiviesitamine tõstsid selle raamatu juba mõnevõrra teednäitava teosena esiplaanile. Aga veel rohkem juhtis see trüking tähelepanu kaunististe autorile kui suutelisele ksülograafia elustajale meie trükikunsti põllul. Ja juba järgmisel aastal, s. o. 1935. a., toimub tähelepanuväärne mur-

rang. Tõenäoliselt etendasid selles Mugasto endiste saavutiste kõrval olulist osa ka välised mõjud ja nähtused.

Esiteks J. Schütz'i luuletuskogu „Südasuvi“ illustratsioonid eelmisel aastal, siis hea tehniline viimistlus ja maitse, veel rohkem aga siiras töömehelikkus viivad ta leivateenistusegi huvides rohkete puulõigete valmistamisele raamatuile ja igasuseile pisi-trükinguile nagu kutse-, õnnesoovi- ja ballikaartidele jne. Pole kõrvaline osa ka Nõukogude Vene graafikanäituse korraldamisel Eestis, kus ennenägematus ulatuses esines puugravüüri kõigis oma avaldusvormes ja võimalustes. Ja peale kõige langeb 1935. a. Mugastole täita „Kalevipoja“ illustreerimises tähtis ülesanne, kuna tema hooleks jääb peale Kr. Raua sisuliste illustatsioonide väljaande puhtdekoratiivse külje kujundamine kõiges selle mitmekesisuses — vinjetid, initsiaalid, pealised jne.

1935. a. on Mugasto saavutised erakordsed: ühe aasta kestel ta lahendab rea silmapaistvamaid ülesandeid ja tõuseb ühe aasta jooksul meie juhtivaks jõuks illustratsiooni alal originaalgraafilises tehnikas. Kui arvestada ta loomingut kõnesoleval aastal, siis on see üksi arvuliselt suursaavutis: normaalseis oludes oleks juba „Kalevipojale“ kaunististe valmistamine nõudnud selles ulatuses, nagu teostas Mugasto, ühelt kunstnikult üle aasta intensiivset tööd. Kuid illustreerides „Kalevipoega“ ta tootis samal aastal kaasi ja siseilustisi kogusummas 11-le trükingule ja loomulikult juba puugravüüri-tehnikas. Samal aastal valmistasid meil puulõike alal silmapaistvamaist kunstnikest E. Kollom ainult neljale ja E. Järve kolmele trükingule puulõiked. Mis puutub Mugasto kõnesoleva aasta loomingu sisulisse külge, siis väärtuslikumana esinevad ta illustatsioonid „Kalevipojale“. Mugasto omapära arenemises tuleb nimetatud illustatsioonid eriti arvestada. Kui varem võis Mugasto toodangus sedastada liigagi domineerivat mõjustust Vene moodsast graafikakoolist, siis „Kalevipoja“ ainek ja ornamentaalsus tõid Hando Mugasto töölaadi algupäraseid jooni ja algupäraseid tehnilisi võtteid. „Kalevipoja“ illustatsioonide kõrval illustreeris Mugasto samal aastal küllaldaselt arvukate ja huvitavate puulõigete-ga Noor-Eesti Kirjastuse väljaandel ilmunud Joh. Semperi „Risti-rästi läbi Euroopa“. Siin on Mugasto löige kujunenud lopsakaks, jõuliseks ja tundub kindlat kätt heas ning vabas peitlikäsitsuses. Neis võõraste motiividega kohanemise näiteis pole näha enam jälgegi otseseist vene graafika eeskujudest. E. Kirjastuse Kooperatiivi väljaandel ilmunud J. Šütiste „Päikesee ootel“ on üks parimaid illustreeritud raamatuid kogu kõnesoleva

aasta trükitoodangus. Selles on Mugasto lõige kujunenud otse taidurlikuks, ühtlasi aga ka jõulise sisemise pingega häälestatuks. Ja kui arvestada samal aastal valmistatud puugravüüride-mappi kodumaa tööstuslikest motiividest — kuus gravüüri Kohtla õlikivitööstusest —, siis saame Mugasto loomingust 1935. a. jõulise ning kunstikõrge ülevaate.

Ka järgmisel aastal oli Mugasto kunstilises mõttes juhtiv, kui mitte ainuvalitsev, meie trükitoodete kaunistamises. Kui kaasa arvata ka „Kalevipoja“ suur iluväljaanne tekstiga värvilisel tagapõhjal, siis ilmus 1936. a. Mugasto nimega seotult sama arv trükinguid mis eelmiselgi aastal, nimelt 11. Uutest saavutistest illustratsioonipõllul tuleb nimetada J. Sütiste luuletuskogu „Sadamad ja saared“ (Noor-Eesti Kirjastus), eriti aga veel E. Kirjastuse Kooperatiivi väljaandel M. Underi luulevalimikku „Ja liha sai sõnaks“. Rikkalik ning mitmekesine vinjetistik ja siseilustiste sari, lõiketehnika strukturealne rakendus ja kindel kompositsioonitunnetus teeb kogu trükingu kunstilise külje omaette nauditavaks. Ka mainitagu samal aastal Noor-Eesti Kirjastuse väljaandel ilmunud Fr. Tuglase „Kuldse rõnga“ illustratsioone ja Mugasto kaasi E. Kirjanduse Seltsi „Suurmeeste Elulugude“ sarjale — kõik puugravüüri-tehnikas.

1935. ja 1936. aasta toodang illustratsioonipõllul oli Mugastol iseloomulikumaid ja paremaid kogu ta loomingus. Paremikku ta järgmise aasta loomingust takistas esitamast juba saatuslik elulõpp mõni tund enne kosutava välismaa-matka algust. Kui me lehitseme ainult eelnimetatud raamatuid ja mõtleme ehk veel sellele, et Mugasto rahvusvahelisel puugravüüri-näitusel Varssavis 1936. a. tuli silmapaistvale kohale, et ta Eesti Raamatufondi auhindamisel 1937. a. tuli samuti esimesele kohale, ja mõtleme sellelegi, et ta suri kolmekümne-aastasena, siis mõistame, mis meie raamatuillustratsiooni areng on võitnud Hando Mugasto läbi ning mis oleme kaotanud ta surmaga.

R. Paris.

LÄHTEKOHTI KREUTZWALDI STIILI ISE- LOOMUSTAMISEKS.

1.

Kõrvuti Masingu, Faehlmanni ja Manteuffeliga võime lugeda Kreutzwaldi meie proosastiili esimeste teadlikkude arendajate hulka, kelle juurest viib pidev areng tänapäevani. Oma mitmekesise ning laia proosaloominguga avaldas neist Kreutzwald kahtlemata kõige suuremat mõju. Kreutzwaldi stiililaadi

lähem iseloomustus pakub seepärast huvi juba meie uuema proosastiili esimese arenguetapi määratlusena.

Kreutzwaldi mitmepalgelisest loomingust, kus õpetlikud raamatud vahelduvad poolõpetlikkude ja puhtamalt kunstitahtelistega, oleks raske saada kooskõlalist üldpilti, kui kinnitada tähelepanu kõigile ta proosateostele. Pealegi laiuks analüüs, kui seda teha küllaldase üksikasjalisusega, sel juhul üle artikli võimalikkude piiride. Seepärast on alamal koondatud vaatlus ühele lühemale teosele. Metoodiliselt õigustab seda ka tänapäeva silmapaistvamate stiiliuurijate seisukoht, mille järgi kirjaniku stiililaadile võib lugeda esinduslikuks mitte ainult üksikut teost, vaid isegi teose katket¹⁾.

Vaadeldava teose valiku suhtes esitusid järgmised nõuded: mõistes stiili kunstilise väljenduse süsteemina tuli eelistada teost, kus autori kunstiline isik avalduks kõige vabamalt ja iseseisvamalt, esindades ühtlasi autori arengus väljakujunenud astet.

Neilt vaatekohtadelt tulid Kreutzwaldi proosaloomingust arvesse esmajärjekorras „Paar sammokest“ ja „Eestirahva Ennemuistised jutud“. Esimest teost on juba käsiteldud ka stiilivaatluse seisukohalt²⁾. Jäi üle kinnitada tähelepanu „E e s t i r a h v a E n n e m u i s t e s i l e j u t t u d e l e“³⁾, mis kuuluvad Kreutzwaldi proosaloomingus kõige puhtamalt kunstikavatsuslikkude teoste hulka. Nende eesmärgiks pole ilmsesti mitte kasulik õpetus, mis kannab enamikku teisi Kreutzwaldi proosateoseid, vaid meelelahutus, mida pakub jutustus omaette. Sõnastushuvi etendab neis seepärast kahtlemata iseseisvamat ja mõjuvamat osa kui näit. „Viina katku“ karskustendentsi või „Maa ja mere piltide“ geograafilise ja zooloogilise teadustuse teenistuses. Kreutzwald on oma muinasjuttude-kogu eessõnas seda iselaadi teadlikult rõhutanud: „Rahva ennemuistised jutud on niisugused luulemise väel sünnitatud kõned, kus sees tegusi ja juhtumisi meie ette tuuakse, mis hoopis ehk osalt inimliku elu imelikul viisil vaimude väe alla panevad, nõnda et vaimude ilm ennast inimese eluga ühendab. Usk ime sünnituste peale on loomuse poolt meie südamesse antud, mispärast niisuguste

1) Selle kohta vt. lähemalt „Eesti Kirjandus“ 1935, nr. 11, lk. 508 jj., artikkel „Teose analüüs prantsuse kirjandusõpetuses“.

2) August Annist / Gustav Saar, Kreutzwald, Jean Paul ja Witschel, Tartu 1936.

3) Aluseks on võetud „Eestirahva Ennemuisteste juttude“ teine trükk, Tartu, H. Laakmann 1875, mis on viimane autori eluajal ilmunud väljaanne ja õigekeelsuselt lähem tänapäeva kirjakeelele kui 1860—65 kolmes andes ilmunud esimene trükk.

lugude kuulmine meile rõõmu teeb... Juba neis järeltulevates lehtedes seisvas Eestirahva jutudes on mõned nii ilusad ja viisakad, et neid igamees lustipärast võib lugeda..." (lk. IV).

Kreutzwaldi suhtumisele sellesse teosesse on iseloomuline ilu ja luuleväärtuste esiletõst. Rõõm „luulemisest“ ja „ilusast“ ning „viisakast“ kõnest endast on see, mis neid jutte ta silmis õigustab. Oma eessõna lõpus ta näeb neis tundelistes väärtustes pealegi tõhusaid kasvatustegureid meele ja mõistuse äratamiseks: „Kui nüüd esseisvas raamatus Eestirahva suust korjatud ennemuiste jutusi lastele ja noorema inimestele ajaviiteks pakutakse, siis sünnib see esiteks sellepärast, et need vanema põlve pärandused meie põlve rahvale jälle tutavaks saaksivad, tõiseks: et nende lugemine omalt kohalt meele ja mõistuse äratamiseks teed lähäks valmistama targemate õpetuste peale“ (lk. VI).

Nii vastab see teos kunstitahte vabaduse suhtes asetatavale nõudele. Pärast „Kalevipoja“ koostamist 60-ndail aastail ilmunud, kajastab see teos ka Kreutzwaldi kunstilisi võimeid paljude kogemuste kaudu saavutatud küpsusastmel. Jääb üle iseseisvuse küsimus, mis „Eesti rahva ennemuistsete juttude“ kohta on jäänud seni lahendamata.

Kreutzwaldi muinasjuttude mitmekesisest repertuaarist on valitud vaatlusobjektiks nimetatud kogus esimesena esinev muinasjutt „Kullakedrajad“, kus Kreutzwaldi isikupärast stiili tundub suhteliselt ilmsemalt kui paljudes teistes.

Käesoleva tööga ühenduses tehtud katse „Kullaketrajate“ algupära küsimusele lahendust leida on pidanud jääma tulemuseta. Vastavate otsingute tagajärjel võib väita ainult, et Kreutzwald pole laenanud seda ei vennaste Grimmide, Musäuse, Tieck'i ega Hauff'i kogudest, mida on nimetatud ühenduses ta muinasjutu-harrastustega⁴). See kõik suurendab tõenäolisust Kreutz-

4) Vt. A. Anni artikkel „Kreutzwald“ „E. biograafilises leksikonis“; L. Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist, Tartu 1932, lk. 103, 104, 110. Ülainimetatud saksa muinasjutu-autorite kogudest on võrreldud järgmised väljaanded: Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm, herausgegeben von Friedrich der Leyen, Jena 1922, I ja II; J. K. A. Musäus, Volksmärchen der Deutschen, herausgegeben von Paul Zaubert, Jena 1922, I ja II; W. Hauff, Märchen-Almanach auf das Jahr 1926, für Söhne und Töchter gebildeter Stände, koguteoses W. Hauffs Werke. Hrsg. v. Marx Mendheim. II Band. Leipzig u. Wien 1926; Ludwig Tieck's Schriften. I—XX. Breslau 1828 — Berlin 1846, eriti Bd. XIII, Berlin 1828: Märchen; Ludwig Tiecks gesammelte Novellen I—XII, Berlin 1852—1854; Ludwig Tieck's Märchen u. Zaubergeschichten I (Pietro v. Albano), Breslau 1825.

waldi enda originaalse loomingu suuremast ulatusest „Kullaketrajate“ koostamisel. On võimalik, et ta ühendas selles muinasjuttus olgu rahvasuust kuulud või kirjandusest loetud muinasjuttude motiive uueks tervikuks. Kuid isegi võimaliku otselaenu korral jääb originaalse loomingu väärtus Kreutzwaldi sõnastusstiilile kui tervikule. Sellele on juhitud tähelepanu ka J. Bolte ja G. Polivka magistraalses teoses „Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm“ V, Leipzig 1932, lk. 166, kus Kreutzwaldi muinasjuttude-kogu kohta tähendatakse: „Denn trotz zahlreichen wertvollen Materials ist es leider nicht zuverlässig. Inhaltlich sind manche Texte verfälscht, und der Stil ist in der Regel nichts weniger als volkstümlich.“ Teadusliku rahvaluuleuurimise seisukohalt kahetsetav usaldatamatus muutub individuaalstiili eritluse huvides rõõmustavaks väärtuseks, mille najal võime nimetatud muinasjuttu lugeda vastavaks ka stiili iseseisvuse nõudele.

2.

Paljude stiilimõistete seast (materjali stiil, ajajärgu stiil, voolu stiil, kooli stiil, maailmavaatelise tüübi stiil jne.⁵⁾) toetumisel juhul stiilimõistele ta kitsamas ja nimelt individuaalse keelestiili tähenduses, sest ülesandeks on ühe kirjaniku kunstilise sõnastussüsteemi vaatlus. Vastavais käsiraamatuis antud stiilimõiste lähemad definitsioonid erinevad üksteisest ega luba tsiteerida määratlust, mis oleks üldiselt omaks võetud. Nii jätab ka P. Beyer oma kokkuvõtlikus artiklis stiiliprobleemi üle⁶⁾ stiilimõiste täpsema definitsiooni andmata. Ühes küsimuses aga on stiilivaatlejad ühisel arvamisel ja nimelt selles, et stiili tuleb mõista väljendusvahendite kooskõlalise summana, mis järeldub individuaalsest valikust, mida iga kõnelev isik teeb keele üldisest võimaluste paljusest. Loova sõnakunstniku puhul omandab see individuaalne valik eriti olulise tähenduse. Individuaalseks sõnastusstiiliks võiksime siis üldjoontes nimetada keeleliste väljendusvahendite isikupärasest valikust, mis on vaadeldav kooskõlalise süsteemina. Ühtluse annab sellele süsteemile tema looja oma maitse, oma silmaringi, oma huvide, oma mõtte- ja tundealaadi kohaselt. Selles tähenduses võime siingi tsiteerida lähteprintsiibina prantsuse loodusteadlase Buffon'i 1753. a. öeldud lauset: „Le style c'est l'homme même“ — stiil on inimene ise,

5) Vt. P. Beyer'i artikkel „Stil“: Merker-Stammler, Reallexikon der deutschen Literatur III, lk. 299—302.

6) Ibid.

ilma et samastaksime selle kaudu loomingus avalduvat vaimset isiksust kirjaniku reaalse isikuga ⁷⁾).

Kunstilise all mõistame aga üldiselt tunderõhulist väljendust, mis allub mingile ühtlustavale esteetilisele printsiiobile. Stiilianalüüsi ülesandeks ongi selgitada seda valitsevat printsiiipi ja selle tundepärase kehastuse varjundeid.

Viimase aja silmapaistvamad uurimused on kinnitanud selle eesmärgiga tähelepanu kõigepealt sõnavalikus valitsevaile elutundelistele ja elamuslikele tendentsidele (L. Spitzer) ja siis keele kujukusele resp. ekspressiivsusele, kus on arvestatavad esmajärjekorras poeetilised figuurid, mida juhatavad kätte kõik traditsioonilised poetikad (E. Elster, R. M. Meyer, B. Tomaševski) ja lõpuks ka grammatiliste kategooriate väljendusväärtused, mille tähendust on selgitanud eriti R. Alewyn'i uurimus Opitz'i tragöödiate kohta ⁸⁾). Käesolevas vaatluses on püütud neid vaatekohti ühendada, et saavutada niiviisi võimalikult avaramat üldpilti vaadeldavast stiilist. Vastavalt on järgnev analüüs jagatud kahte peossa: 1) sõnavara sisuline karakter ja 2) stiili ekspressiivsus, mille alla reastuvad troobid, epiteet ja grammatilised kategooriad.

Täiendavalt nõuaksid süstemaatilist vaatlust veel kõla- ja rütmimõjud ja süntaks. Nende osa on alamal jõutud arvestada ainult sel määral, mil see kohtub otseselt vaatlusaluste väljenduskategooriatega.

3.

„Ühe kirjaniku stiil“, ütleb E. Boucke eessõnas oma uurimusele „Wort und Bedeutung in Goethes Sprache“ ⁹⁾, „on vaimse sisu mahutamine (Einsenken) keele kehandisse ja olemasolevate väärtuste kerge ümberkujundus individuaalsuse poolt.“ Sellest järgneb interpreteerijale kohustus mitte piirduda sõnade tavalise tähendusega, vaid määratella see eriline kujutlusring, millest sõna on sündinud, ja selle suhet kirjaniku mõttelaadiga üldse. Ülesandeks pole seejuures mitte anda alfabeetilist nimestikku kirjaniku kogu sõnavarast, vaid eraldada ja interpreteerida tüüpilist. Boucke seabki oma töö ülesandeks Goethe tüüpilise sõnavara määratlemise, mis kajastab kirjaniku tüüpiliste kaemuste iselaadi.

⁷⁾ Charles Lalo on näidanud, kui ekslikuks see järeldus sageli osu-
tuks: Ch. L a l o, Esthétique, Paris 1927, lk. 27 jj.

⁸⁾ Nimetatud metoodilisi eeskujusid on puudutatud lähemalt vasta-
vas ühenduses alamal.

⁹⁾ Evald A. B o u c k e, Wort und Bedeutung in Goethes Sprache,
Berlin 1901.

Mida pidada aga tüüpiliseks? Leo Spitzer, jälgides sisundi-motiivi ja sõna suhet oma teoses „Stilstudien“, vastab sellele korduva motiivi mõistega¹⁰⁾. See tähendab, et analüüsija ei pea jälgima mitte korduvaid sõnu üksikult, vaid korduvaid sisundlikke üksusi, mis võivad väljenduda erinevate sõnade kaudu. Alles sellest elamus-keskpunktist lähtudes tuleb liigitada ja seletada üksiksõnade tähendusväärtust. See menetlus arendab edasi ja täpsustab oluliselt Boucke metoodilist lähtekohta ja lähendab paremini lõppeesmärgile: tabada stiili kaudu autori vaimset ja kunstilist isiksust.

Kreutzwaldi muinasjuttude puhul, mis on korjatud tõenäoliselt mitmest allikast, on raske kui mitte võimatu leida kandvaid põhiideid, mis annaksid neile maailmavaatelse ühtluse. Süstematiseerivat mõtlemist neis ei kajastu. Nägime eespool, et nad on sündinud autoril lihtsast meelelahutuskavatsusest ühes tagasihoidliku praktilise õpetustendentsiga. Analüüsi aluseks valitud „Kullaketraja“ on viimasegi osa märkamatu. See on puhtaimalt esteetilise ilmega, elamuslikult enese-eesmärgiline lugu kuningapojast, kes päästab kurja nõia küüsis oma südame väljavalitu ja tema kaks õde. Kogu ta õpetus on esteetiliste elamuste elustamises, või siis ainult eeskujunäites kurja printsii bi langusest hüvelise vastas. See ei avaldu aga kusagil üldisema haardega mõiste kaudu. Õigem on mõista vanaeite ja kuningapoega konkreetsete tegelastena, kelle sümboolset väärtust me lugedes ei taju.

Selle asemel võime ometi konstateerida teatud konkreetsemate mõistete ja kujutluste korduvat esinemist, millel näib olevat sidet kirjaniku elutundega. Niisuguse tähendusüksusena esineb kõigepealt mõiste „s a l a j a s e s t“:

Kaks ehk kolmkorda igal suvel käis vana eit s a l a t e e l (1, 10 a. 11)). Enne lahkumist tõutas ta noorema piigale s a l a m a h t i, lühikese aja pärast tagasi tulla... (2, 3 a.). — Vara hommikul, kui eit ja õed veel koidu und pilutasivad, läks ta s a l a m a h t i toast õue... (3, 18 a.). — Kui kárnari pois lugu kuninga poeale jutustanud, läksid sel süda ja meel raskeks, siiski hakkas ta oma sõbradega s a l a nõu pidama tütarlapse peastmise pärast (4, 8 ü.). — ... kuninga poeg sõitis ise teejuhiks tõiste eel, sest ta oli viimati siit minnes puie külge s a l a märkisi teinud... (4, 17 a.). — Aga kõikuv lilleke ei võinud laulda, siin pidi midagi s a l a imeasju v a r j u l seisma. (6, 16 ü.). — Neil veikil sulgiskuubil meestel on palju s a l a t a r k u s t v a r j u l (7, 22 a.). — Suuremast osast sest, mis sulgis rahvas eiotsalt kõneles, ei võinud teekäija palju aru saada, ehk seal kül mitmestki inimesest üht ja tõist avaldati; aga need inimesed ja nende s a l a t a l l i t u s e d olivad tal võerad (7, 6 a.). — Ahnuses pidasime ühes koos s a l a nõu, kuninga kolm tütart ja suure varanduse äravarastada ja siis paku minna (11, 9 a.).

10) L. Spitzer, Stilstudien II, lk. 514 jj.

11) Lühend tähendab: lk. 1, kümnes rida alt; edasi ü.=ülevalt.

On tähelepandav, et see kujutus ei esine mitte ühe tegelase saatemotiivina, vaid vahelduvalt peaaegu kõigi juures. Vanaeit, kuningapoeg, noor piiga, linnud, tundmatud inimesed ja lõpuks nõidkass käivad salaja, peavad salanõu, toimetavad salatalitusi, tunnevad salatarkust. On ilmne, et see sõna aitab otseselt süvendada muinasjutulist ime-õhkkonda. Samasse ringi kuulub rida teisi sõnu, mis tihendavad vastavat kujutlust.

Kuninga poeg... vahtis igale poole, kas ehk kedagi silla varjus peidus oleks... (6, 12 ü.). — Neitsi tänas musta lindu tallitamise eest, pidas kuuldud asja südames varjul, et tõised midagi märki ei saanud (4, 15 ü.). — Üheksamal õhtul... läks noorem õde küki varbil toast välja... (4, 20 ü.). — Urtsiku ligimail jäi ta metsa luurima... (6, 11 a.).

Kaheteistkümne lehekülje ulatuses, mis see muinasjutt oma alla võtab, jätkub neist sõnust, et luua vastavat salapära-õhkkonda, mis mässib tegevuse ja kirjelduse mingisse sumedasse ja mahedasse õhtu-meeleolli. Ses ühenduses tuleb tähelepanu juhtida veel teistele tähendustele, mis Kreutzwaldi sõnavalikus selle kujutluskeskuse ümber koonduvad. Siia kuuluvad kõigepealt mõisted „vaikne“ ja „tasaane“.

Tõise ja kolmanda kuke laulu vahel tungis kaugelt otsekui tasaane hobuse kabja müdin tema kõrvu (4, 21 a.). — ... sõamehed viisivad teda tahtmata koeu tagasi, kus ta mitu nädalat vaikselt kambris viletsust leinas (5, 18 a.). — Silmapilgul tõusis vesi kihisedes ülesse, ja siis oli jälle kõik vaikne (9, 16 a.).

Samasse meeleoluringi võime lugeda ka sõna „kogemata“, mis Kreutzwaldil esineb sageli adjektiivina „juhusliku, ootamatu“ tähenduses.

Kolmandamal päeval pärast eide minikut juhtus üks kogemata lugu (2, 9 ü.). — Kül kohkusivad tütarlapsed kogemata võerast meest nähes... (2, 21 ü.). — Pik ja lai laan viivitas meestel otsimise kolmandama päevani; seal vast leiti keskhoommiku ael kogemata jälgi, kui jala teerada nende kätte ulatas, mis urtsikusse viis (2, 7 a.). — Aga mida ligemale üheksas päev jõudis, seda raskemaks läks tal süda, kui mõtlema hakkas, et midagi kogemata õnnetust asja nurja võiks viia (4, 17 ü.). — Mõnikord tuleb inimesele mõnus mõte kogemata tuulest... (6, 17 a.). — Juba ligi aasta oli noorel mehel leinas mööda jõudnud, kui ta ühel päeval kogemata sillale juhtus... (6, 3 ü.).

Kõigis neis näiteis esineb „kogemata“ ilmselt pleonastliku tähendusena, ilma milleta lause mõisteline sisu poleks midagi kaotanud. Võime järeldada, et ta esineb tundetooni pärast, mida ta kaasas kannab. See lähendab aimusi juhuslikkusest, täpselt määratlemata olukordadest ja kuulub niiviisi sellesse sumedasse salapära-õhkkonda, mida kandsid eespool esitatud korduvad motiivid.

Nimetasime selle meeleoluringi omadusena mahedust. Seda külge süvendab eriti Kreutzwaldile iseloomuline deminuu-

tiivi korduv kasustamine isikute nimetamisel. See lisab helu-
luse ja kodususe varjundeid ta stiili.

Juba ligi aasta oli noorel mehel leinas mööda jõudnud, kui ta ühel päeval kogemata sillale juhtus, kus ta armuke otsa oli saanud (6, 3 ü.). — Heale ke laulis... (6, 7 ü.). — Tüürid õitsesivad kui kenad lillekesed eide kuivand kannu ümber... (1, 6 ü.). — Veepinnal kõikus laia lehtede vahel üks jõenupuke (6, 14 ü.); — kollane jõenupuke (7, 2 ü.; 4 ü.); — lilleke (7, 3 ü.; 8, 9 ü.); — peiukene (8, 5 ü.); — neitsike (8, 21 ü.). — Riputage ennast sõrgapidi ühe juure oksakese külge (8, 2 a.; 9, 10 a.). — Vähiks moondatud mehike (9, 14 a.); — alasti armuke (10, 16 ü.); — neiuke (10, 18 ü.).

On tähelepanv, et deminutiivne nimetus esineb ainult sümpaatsete kujude puhul ja et autor seekaudu avaldab oma intiimset poolehoidu. Sellega liitub haletsuse varjund, sest deminutiiv ilmub just seal, kus sümpaatsed kangelased on sattunud õnnetusse olukorda (piiga moondatud jõenupuks, hiljem päästja kuningapoeg moondunud vähiks).

Deminutiivselt apostrofeeritud esemete seast paistavad kordumisega silma 'jõenupuke', 'lilleke', 'armukene', 'neitsike'. Toodud näiteile, mis kõnelevad nende eelistusest, tuleks lisada veel järgmised:

...lillekammitasast peasta... (7, 20 ü.). — Neitsi lille põlvest peastmisele... (8, 9 a.). — Rutta jõe kaldale ja kustuta neitsi igatsemise pisaraid (9, 13 ü.). — Vetevangist peastatud neitsi... (10, 15 ü.). — ...kõikuvad laened viisivad vähi ja jõenupu aega mööda edasi... (9, 8 a.).

Lille ja neiu kujutluste teineteisele lähendamine tõstab esile mõlemas sisalduvad puhtad iluväärtused. Seda täiendab ilumõiste enda korduv esilemanamine varieeruvate sõnade kaudu. Muinasjutt algabki eeltaktiga, mida valitseb iluväärtuse tunde-
toon:

Tahan teile ühe kena jutu vana päevade pärandusest vesta... (1, 2 ü.). — Tüürid õitsesivad kui kenad lillekesed eide kuivand kannu ümber... (1, 6 ü.). — ...iseäralist kena ja viisakas oli noorem õde... (1, 7 ü.). — Rohkem tunni aea pärast tuli kenast pulma rietega ehitatud neiuke tõllaga senna (10, 18 ü.). — Tema ise oli niisama uhkes peiulikus riides ja istus nüüd neiu kõrva tõlda (10, 20 ü.). — Aga kui kevade parajalt uut suveilu sünnitas, läks kuninga poeg noore abikaasaga rohuaeda kõndima (10, 10 a.).

Samasse kujutlusringi kuulub kuldlinnaga korduv motiiv, mis kajab algusest kuni lõpuni läbi muinasjutu:

Piigad istusivad igapäev vokkide taga ja keerutasivad kuldlinu lõngaks (1, 16 ü.); — kuldlina (1, 13 a.); — kuldlõng (1, 2 a.; 2, 4 ü.; 3, 4 ü.; 11, 22 a.); — kulla hiilgus (2, 6 ü.; 3, 9 ü.).

Jutu lõpus kordub see motiiv eriti sagedasti:

...kui aega mööda kõik kuld majariistad olime kõrvale saatnud, mis vana eit kuldlinadeks moondas... (11, 7 a.). — Aga kuninga tüüred saivad aega mööda, kui noorem õde, kuninga poegadele abikaasaks,

ja nende laane urtsikus kedratud kuld lõngad andsivad neile rohket kaasavarandust. Räägitakse, et vanamooril veel mõnda koormat kuldlinu maa alla pidi matetud olema, ehk küll kedagi kohta ei või nimetada (12, 3 ü.).

See loob meeoleolutiheda lõppakordi, mida ilmestab meeleline rõõm kallismetalli särast. Kuid ühtlasi kajab sellega iseloomuliselt kaasa kulla kasuväärtus („andsivad neile rohket kaasavarandust“). Tõenäoliselt esineb see motiiv juba redaktsioonis, mille järgi Kreutzwald võis olla loonud oma „Kullaketrajad“. Selle säilitamine ja varieeriv rõhutamine jääb ometi selgi juhul Kreutzwaldile iseloomuliseks, seda enam, et see mahub üldisse iluelamuse ringi, mille esindusnäiteid vaatlesime eespool.

Eespool registreeritud neiu-lille kujutluskompleksi puhul oleks põhjust esile tõsta ka selle erootilist tundevarjundit. Meeleline iluelamus ja erootika on siingi lähedalt seotud. Ilmsema ning Kreutzwaldile iseloomulisema tõenduse selle ühenduse kohta annavad ses muinasjutus sõna „alasti“ ümber koonduvad assotsiatsioonid, mis liiguvad ilmsesti sama erootilis-ilusa elamuskeskuse ümber:

Nüüd ohkas mehike vähk: „Jõenupust neitsi, vähist mees!“ — Silmapilgul ujusivad veepinnal kaks inimese pääd, üks meeste, tõine naesterahva sugust; vesi veeretask neid kalda ligemale, aga mõlemad olid ihu alasti kudu Jumal neid loonud.

Häbelik neitsi hakkas paluma: „Armas noormees, mul ei ole riideid selga panna, sellepärast ei julge ma veest välja tulla!“ (lk. 9, 3 a. — 10, 5 ü.) — Teenri võttis kuninga poeg endale abiks ja läkitas tüdruku tõlla ja rietega senna, kuhu alasti armuke pihlaka alla ootama oli jäänud (10, 16 ü.).

Faabula käik poleks midagi kaotanud nende detailide ärajätmisega. Kirjanik on esitanud neid ometi ilmse meelega. On tähelepanev soo erivuse rõhutamine, mis kontekstist selletagi oluaks teada, ja häbelikkuse esiletõstmine ühenduses alastiolekuga. Viimast äratatakse selle lühikese löike jooksul kolm korda kujutlusse: algul rõhutatud liitsõna kaudu, siis perifraseeritult neiu otsekõnes („mul ei ole riideid selga panna“) ja lõpuks epi-teedina „armukesele“, kus sõna „alasti“ omandab kogu oma erootilise tähenduse. Kummagi sõna sensuaalselt erootiline tunde-tonn tõuseb ses kõrvutuses, kus nad teineteist valgustavad, eriti mõjuvalt esile. Võib tähistada ka gradatsioonilist tundeliikumist selles järjestuses mõjuva lõpp-puändini. See võiks tõendada, kui meisterlikult Kreutzwald võis tundeliikumisi väljendada, kui ta neile vabaduse andis: gradatsioon on antud osava vaheldusega (vahepeal perifraas). Kreutzwaldi psüühiga ühendab seda kujut-luskompleksi ilmne side, mis tohiks tõendada, kui kõrvutada sel-lega ta kirjavahetuses esinevaid sagedasi erootilisi motiive ja

vastavaid varjundeid teisteski muinasjuttudes (vt. „Kuuvalgel vihtlejad neitsid“, kus haldjate alastiolek on antud erootiliselt toonitatud iluelamusena).

Iseloomustasime Kreutzwaldi sõnavaliku aluseks olevat tendentsi ses muinasjutus salapäraselt sumeda ja maheda õhtumeeleolu taotlemisena, nägime sellega edasi liituvat helluse, ilu ja lõpuks erootilise elevuse varjundeid. Siia tuleks lisada täiendava motiivina, mis kordub läbi muinasjutu, k u r b u s e j a l e i n a kujutluskompleksi väljendused, mis süvendavad melanchoolset külge ses kauni õhtumeeleolu tervikluses:

Seal läkitati kaks meest linna tagasi, kurbe sõnumid viima... (2, 11 a.). — Vara hommikul, kui eit ja õed veel koidu und pilutasivad, läks ta salamahti toast õue, kaste vilul rasket meelt jahutama (3, 18 a.). — Püüa kuninga poeaga koku saada ja kuuluta temale, mis viletsus mulle on tulnud (3, 10 a.). — Kui kärnäri pois lugu kuninga poeale jutustanud, läksid sel süda ja meel raskeks... (4, 8 ü.). — Aga mida ligemale üheksas päev jõudis, seda raskemaks läks tal süda, kui mõtlema hakkas, et midagi kogemata õnnetust asja nurja võiks viia (4, 17 ü.). — Ehmatus ja leina kurbdus olivad kuninga poea üsna tuimaks teinud; sõamehed viisivad teda tahtmata koeu tagasi, kus ta mitu nädalat vaiksas kambris viletsust leinas... (5, 19 a.) — Viimaks tunnistas ta vanematele oma südamevalu (5, 2 a.). — Juba ligi aasta oli noorel mehel leinas mööda jõudnud, kui ta ühel päeval kogemata sillale juhtus, kus ta armuke otsa oli saanud. Viletsust meele tuletades tõusivad tal kibedad pisarad silma (6, 3 ü.). — Noormees astus ligemale, jutustas mineva aastast viletsust sillal (6, 9 a.). — Ja kui aegamööda teie leinapäevad lõpevad... (7, 19 a.). — Suuremat viletsust ei või mulle seal tulla, kui surma, aga hõlpsam on surm kui alaline leina põli (9, 16 ü.). — Abikaasa palus pisarasilmil õdedele abiks tõtata (11, 3 ü.).

Registreerime iseloomulistena sõnad ‚kurb‘, ‚raske meel‘, ‚raske süda‘, ‚südame valu‘, ‚lein‘, ‚leinapäevad‘, ‚leina põli‘, ‚pisarad‘, ‚viletsus‘. On tähelepandav „viletsuse“ esinemine „õnnetuse“ tähenduses. Kõik need sõnad kuuluvad vararomantilise sentiimentaalse žanri sõnavarasse.

Kreutzwaldi stilistiline vaist oli ometi liiga mitmekesine või mitte küllalt ühtlane selleks, et anda ainult romantilis-tundelist meeleolupilti. Võisime juba eelnevais näiteis tähele panna ta variatsioonitaotlust ühe tundemotiivi piirides. Ühe tundetooni süvenduseks või kujutluskompleksi edasiandmiseks ta kasustab ikka mitmeid ning erinevaid sõnu. Sama võiks öelda ka ta tundelise maalitehnika üle üldiselt. Sellele pole võõras kontrastkombinatsioonide elustav mõju.

Iseloomulise võttena esineb siin humoristliku või iroonilise ilmega sõnarakendus, millel ei puudu kohati ühendus romantilise irooniaga. Autor lõhub selle kaudu ajuti enda loodud maheda kaastunde-õhkkonna, et tõusta elutargalt üle

sündmuste. Seda ülesannet täidavad eriti teksti põimitud v a n a s õ n a d :

Juba tütarlaste edevus mitu tükki enne aegu naernud, kust pika ilu peale viimaks pisarpilli leidnud (2, 7 ü.). — Kolmandamal päeval pärast eide minikut juhtus üks kogemata lugu, mis tütarlastele esiootsalt ehmatus, hiljemine ilu ja õnne, pika peale pisarpilli pidi sünnitama (2, 9 ü.). — Ei aitanud siin küürimised, ohkamised ega silmaveega kastmised; asi jäi lonkama. Viletsus hüppab uksest, astub aknast ja poeb prau vahelt, kui kogemata mulku leiab, ütleb vana tark sõna; nõnda juhtus lugu ka nüüd (3, 9 ü.). — Tütarlaste salgamine ja vabandamine ei kestnud kaugele, vael lühikesed jalad; ja kaval vana eit sai selget aru, mis külakuk tema selja taga noorema tütre kõrva oli laulnud (3, 17 ü.). — Paneb südame paisus naise lõuad korra lõksutama, siis ei jõua ükski vägi neid enam kinnitada (4, 1 ü.).

On tähelepanvav eespool ilmse sümpaatiaga ümbritsetud sõnatähenduste liitmine ses rakenduses madalamasse tõeluseringi (rahvaliku igapäevase kõnekeele ringi) kuuluvate kujutlustega: ‚pisar-pill‘, ‚silma veega kastma‘, ‚viletsus hüppab‘, ‚poeb prau vahelt‘, ‚kui mulku leiab‘, kuningapoja metafooriline ümberütlus ‚külakuke‘ kaudu ja lõpuks südame kui hinge sümboli assotsieerimine füüsilise paisumise kujutelmaga. See menetlus lisab soolateri jutustuse melanhoolselt kaunisse tunderingi. Tõenäoliselt on Kreutzwald ise need variatsioonid lisanud muinasjutu teksti ümbertöötamisel. Nii ta andis jutustusele rahvapärasemaid varjundeid. Kreutzwaldi enda suhtes tohiks see tõendada realistlikke ja ratsionalistlikke sugemeid ta romantiliselt orienteeritud maitses.

Seda järeldust tõendab veel nõiaeidega ühendatud kujutlusringis avalduv sõnavalikutendents. Nii nagu nõia-eit teose süžeelises ehituses esindab sümpaatsete kangelaste kurja vastandprintsipi, nii on tema esinemisega seotud sõnatähendusedki pärit teisest eluringist ja nimelt samast talupojarahva igapäevasest sõnavarast, mille esindajaid viimati nimetasime:

lonkur vana eit (1, 5 ü.; 10, 6 a.); — eide kuivand känd (1, 7 ü.); — ... enne kui eit kümme sammu kargu tugil uksest eemale jõudnud, hakkasivat naad (tütarlapsed) kolmel suul hirvitama (2, 1 ü.). — Vanamoor hakkas koledest sajatama, otse kui oleks tahtnud maa ja taeva tükis mustaks vanduda. Lõpuks ähvardas ta noore mehe kaela murda ja keha metsalistele söögiks etevisata, kui tal himu oleks tõistkorda tulla. — Noorem tütar, punane kui keedetud vähk, ei leidnud kõigel päeval rahu... (3, 20 ü.). — ...aga vana eide alaline vande ja taplus ei andnud temale hommikust õhtuni mahti (3, 2 a.).

Ta (nõiaeit) tõi lakast pihutäie üheksast sugust koku segatud nõiarohtusi, lisas sõnaldud soola sekka ja sidus neid nartsukese sisse topsiks, sajatas vande ja langetuse sõnu peale, keris natuke villast sukalonga kooreks ümber ja

saatis siis nõiakera tuulega minema... (5, 3 ü.). — Vanamoor (10, 4 a.; 11, 18 ü.; 11, 10 a., 4 a.; 12, 7 a.) ... ta (nõiaeit) sõi suure kiirusega rooga, mis laual leidis ja pugesi siis sāngi puhkama... mürgi juur oli õela elupäävad lõpetanud (11, 18 ü.).

Pejoratiivse tundetooniga sõnatähenduste kõrval on tähelepandav neis näiteis konkreetsetel realistlikkude detailide esiletõst, mis ühenduses vanaeide tegevusega laiub ka tütarlastele: „hakkasivad... kolmel suul hirvitama“, „punane kui vähk“. Nõiakera retsept (lk. 5) on antud rahvatraditsioonile omase üksikasjalisusega. Alamal, Kreutzwaldi stiili ekspressiivsuse vaatlusel, selgub lähemalt konkreetse üldilme Kreutzwaldi stiilis. Siinkohal on põhjust uuesti rõhutada variatsioonide rohkust kasustatud sõnavaras: nõiaeite tähistavad ‚eit‘, ‚lonkur vana eit‘, ‚vanamoor‘, ‚vana eit‘, metonüümiline ‚õel‘ ja lõpuks metafooriselt kujukas ‚eide kuivand känd‘.

Kreutzwaldile iseloomulise täiendi eespool käsiteldud kujutluskompleksidele pakuvad „tarkuse“ ja „mõistuse“ mõiste ümber koondunud tähendused, mille hulk võiks tõendada, et nende esinemine ei ole tingitud ainult juhusest. Siia võime lugeda kõik teadliku mõtlemisprotsessi, ratsionaalse elutunnetuse, teadmishuviga vahetult assotsieeruvad mõisted:

Kust kuldlinu majasse toodi, ehk mis kanga tarbeks lõnga kedrati, see oli kedrajatel alles teadmata, ega annud eit niisuguste küsimiste peale ial otsust (1, 13 a.). — Kue päeva kedrus jägati piigade kätte, kus igakordset õpetust nõnda kinnitati... (1, 4 a.). — Senni kui nemad kahekeste kuu ja tähte silms oma südame lugu tunnistases magusat jutu vestavad... (2, 16 a.). — Hommikul tupa astudes mõistis ta silmapilgult, kuda asjakord õigelt teelt oli läinud... ta laskis tütreid üks haavalt ete astuda ja hakkas neilt asja otsust nõudma (3, 14 ü.). — Kui kärnari pois kuninga poeale jutustanud, läksid sel süda ja meel raskeks, siis hakkas ta oma sõbradega salanõu pidama... (4, 8 ü.). — Oleks neitsi oskanud neid tähele panna ja jutust õpetust võtta, see oleks neile enam tulu saatanud, kui mesikeelne meelitus, mis kuninga poea suust ükski tema kõrva ulatas (4, 10 a.). — Õnnelt ei pannud vana eit vara hommikul kohe tütre põgenemist tähele (4, 3 a.). — Selle peale ei teadnud keegi otsust anda... (5, 1 ü.). — Mõnest tunnistähest mõistis eit, et tütar paku oli läinud; sedamaid võttis ta kurja nõu ete... (5, 1 ü.). — Tema sidus hobuse jõe kaldale puu kännu külge kinni, istus ise silla peale ja pani tähele, kas silm ehk kõrv midagi täielikuma tunnismärki saaks andma (6, 17 ü.). — Mõnikord tuleb inimesele mõnuse mõtte kogemata tulest, nii sündis ka siin (6, 17 a.). — Meie eilne sealihal silitatud kook, mis teie kasuks küpsetasin ja süüa andsin, oli tarkuse rohtudega täidetud, mis teile võimust annab, kõik äramõista, mis targad linnud isekeskis kõnelevad. Neil veakil sulgiskuubil meestel oli palju salatarkust varjul... (7, 20 ü.). — Siin nägi ta imestades, mis palju tarkust inimesel see läbi tundmata jääb, et ta linnukeelt ei oska... (7, 8 a.). — Inimeste rumalus on suur... (7, 1 a.). — Kui tal suuremat tarkust ei saa, kui seda mis inimeste suust kuuleb, siis jääb tütarlaps igavest lillekeseks (8, 8 ü.). — Praegu kuuldud jut oli noore mehe mõtlema pannud; edasi sõites pidas ta nõu, kust käsukandjat peaks saama, keda Soome maale läkitaks (8, 13 ü.). — Kahevahel mõtle-

mis e d olivad enam nädala päävad lõpetanud... (9, 8 ü.). — Nüüd tule-
tas kuninga poeg meele ja tunnistas abikaasale, kuidas ta laane urtsikus
käinud õdedelt nõu küsimas... (11, 1 ü.). — Ahnuses pidas ime
ühes koos sala nõu... (11, 9 a.).

Tegelased mõtleavad, peavad sageli nõu, käivad nõu küsimas, arvavad, mõistavad, tunnistavad, otsivad tunnistamärgi, nõuavad ja annavad otsust, panevad tähele, jagavad ja võtavad õpetust. Ka siin silmapaistev mitmekesisus vastava mõistuseoperatsiooni nimetamisel. On tähelepanuväärne mõtte kvalifitseerimine korra mõnusana ja tarkuse rõhutamine ilmselt kõrgema väärtusena, mis muinasjutu imemaailma kohaselt omistatakse lindudele. Inimeste suhtes tõstetakse seevastu teadvusse nende suur rumalus. Nende mõistete sage esinemine, mis alati pole kaugelki tingitud faabula edasiarendamise vajadusest, lubab pidada neid iseloomulisteks Kreutzwaldi stiiliilmele ja vaimsurele, mille ratsionalistlikku poolt nad kajastavad.

Võime eelneva põhjal eristada kolme peamist kihti Kreutzwaldi sõnavaralikus: 1) romantiliselt varjundatud kiht, kuhu kuuluvad salapära, hella intiimsust ja kohati erootilise kõrvaltooniga iluväärtusi vahendavad mõisted; 2) talupoeglikku miljöösse kuuluv kujutluskiht, kus võib tähele panna realistlikuma kujukuse taotlust, mis esineb eriti teose dramaatilistes konfliktides, ja kohati kerge ironia tundelist mõju; 3) ratsionalistlik kiht, mida kannab aruka mõtte ja teadlikkuse hindamine kõrgemate väärtustena. Viimase kohaselt on ka kogu muinasjutu tegevuse käik esitatud hoolikate põhjendustega; isegi kõrvalise üksikasja, kuldlõngade päritolu selgub muinasjutu lõpuks.

Nende kihtide põiminguks võiksimegi näha Kreutzwaldi sõnavara sisulist iselaadi vaadeldavas teoses. Tõenäoliselt see üldine jaotus maksab ka kõigi teiste teoste kohta: muutlik on ainult nende vahekord. Vaadeldud muinasjutus kuulub ülekaal esimesele kihile, mis domineerib mitte ainult tundetoonide intensiivsuse, vaid ka vastavaid mõisteid ja tundetooni kandvate sõnade hulgaga. Teine kiht on mõistetav selle vastas enne kõike alateadliku kontrastina, mis johtub juba teose polaarsete temaatikast. Kolmanda stilistiline osa näib piirduvat teatud kainuselementide lisamisega, mis tasakaalustab teose tundeliikumist.

Need kihid tohiks esindada üldiselt ka Kreutzwaldi sõnavara peamisi allikaid: esimene, mis vahendab enne kõike psüühilisi väärtusi, diferentseerunud elamusi, puht-esteetilisi tundeid, tohiks põlvneda suurelt osalt autori kirjanduslikust eruditsioonist, kõigepealt uusklassitsistlikku ja romantilise luule ning

proosa sõnavarast, mille saksakeelseile eeskujudele Kreutzwald on püüdnud leida rahva poeetilises leksikonist ja luua ise oma emakeelseid vasteid; teine esindab põlismaalist kodumiljööd, rahva spontaanset kõnekeelt; kolmas valgustatud arsti asjalikku ning loogilist sõnavara.

Kõik need tendentsid on Kreutzwaldi stiilitervikus teadagi niisama lahutamatu kokku põimunud nagu ta psüühilises isikuski. Kreutzwaldil pole jätkunud teadlikku kunstitahet valjema valiku teostamiseks ses mõnes suhtes vastuolulises materjalis. See vähendab ta stiili puhtust, aga mitte selle rikkust. Sõnavara mitmekesisus ja variantiderohkus on üheks Kreutzwaldi stiili põhiomaduseks.

Eelnenud, sõnavaliku üldisi printsiipe jälgiv vaatlus ei ulatu ometi veel iseloomustama konkreetselt ses teoses avalduva stiili eriilmel. Oleme seni esile tõstnud ainult korduvaid elamuskeskusi, mille ümber koondusid teatud tundelisi ja mõistelisi väärtusi kandvad sõnarühmad. See lubas piiritella ainult üldised koordinaadid vaadeldavale stiilialale.

(Järgneb.)

A. Aspel.

AJALEHE KIRJAVASTUS KUI POLITISEERIMIS- VAHEND JA KULTUURIDOKUMENT.

REPORTAAŽI C. R. JAKOBSONI KIRJAVASTUSEIST
„SAKALAS“ 1878—1882.

2

Jakobsoni ja Hurda vahelise lõhe tekkimisega hakkasid kiirel sammul kujunema esimesed parteilise värvinguga rühmitised kahe juhi ümber. Selle parteilise organiseerumise avaldusi oli muu hulgas agar pooldamiskirjade ja veidi hiljem kollektiivsete „tänu tunnistuste“ sepitsemine juhtidele. Juba enne teist vaidluskirja on neid saanud kummalegi, eriti rohkesti Jakobsonile. Jakobson avaldas neist vaidlus- ja pooldamiskirjadest ainult osa kärbitult „Sakalas“, nende olemasolu kajastubki seepärast peamiselt kirjavastuseis.

1878. a. 31. nr. vastatakse esimene suurem kogu sääraseid kirju — 6 saadetist, neist 4 kollektiivset. Jakobson tänab ja lisab: „Need tunnistused on tõeste meie rahvale auuks, kes sellega ülesse on näidanud, et ta ennast mitte enam igast tuulest kõigutada ei lase. Neid kirju saame sellel määral trükkima, kuidas tuleviku juhtumised pööravad ehk edasi sunnivad“ (1878, 31, 4, 3, 215—220). Järgmises numbris on vastamisel 13 säärast kirja, neist 10 kollektiivset. 33. numbris leidub veel 4—5 kirja, neist 3 kollektiivset. Nende puhul lausub J.: „Nagu asjad nüüd käima

hakkavad, kus meie lepitavat kätt tagasi on lükatud, saavad seesugused avaldused meie asjale kasuks olema" (1878, 33, 4, 3, 250—252), mis viitab Hurda teisele vaidluskirjale ja tunnustuskirjade kasutamisele J. vastuses sellele. Lubades mõnd neist trükkida, lisab Jakobson (näit. 1878, 33, 4, 3, 256, Fr. K-le Saaremaal): „...aga pahaks ei saa Teie panema, kui need kohad välja jätame, kellega „Sakala“ väljaandja kiitust kuulutade.“ —r -le ta vastab: „Isa Lutheruse sõnad, mis meile saatnud olete, on meile suureks troostiks olnud“ (1878, 36, 4, 3, 281).

See tunnustuskirjade saatmine kestab ühtesoodu edasi, kuigi mitte enam nii massiliselt. Allakirjutajate seas öeldakse olevat rohkesti koolmeistreid, koolivanemaid, linnakaupmehi jm.

43. numbris vastab Jakobson ühele kollektiiv-tänukirjale: „Täname väga selle tunnistuse eest! Viiskümmend kuus nime jälle õige asja tunnistuseks ja nende seas peale kooli- ja vallavanemate ka viis koolmeistrit — see on rahva heal!“ (1878, 43, 4, 3, 356.)

Saadetavad tunnustuskirjad on muidugi kõik määratud trükkimiseks „Sakalas“, nagu trükiti pisut hiljem kiitusekirju Hurdale „E. Postimehes“ (nr. 51 1878, nr. 1 1879, nr. 7 1879 jm.), aga nagu öeldud, keeldub Jakobson enamikku neist trükkimast või kasustab neid ainult osaliselt ning tsiteerides, „sest et see näitaks, nagu teeksime seda oma kiituse pärast“ (1879, 1, 3, 3, 8), või „et meie omalt poolt mitte rahvast kahte jakku ei soovi lahutada ja kõik kodumaa asjad kõikuma panna“ (Juuru abikomiteele, 1879, 6, 3, 3, 74).

1879. a. algul jätkub poolduskirjade saatmine, nüüd ikka enam „tänu tunnistuste“ kujul. Nende saatmiseks organiseeritakse rahvast kohtadel, meeolelu näib kohati tüllimineku üles köetavat, sekka kistakse paratamatult ka Aleksandri-kooli abikomiteesid, maa otse käärrib, „E. Postimees“ on oma üleolevast vaikimisest loobunud ja laseb end iga numbriga ikka enam vaidluse ja võitluse kaasa kiskuda, kärinat ja tärinat on õhk täis, otseku oleks käimas iseseisvusaegse valimisvõitluse või vapsluse hiilgeaja eelproov. Eriti agarad näivad olevat nüüd Hurda pooldajad, kes algul olid loiumad reageerima. Seal lõpetab Jakobson äkki, 1879. a. märtsis, oma pooldajate tänukirjade vastuvõtmise. Ta vastab nimelt 200 tallinlase ja harjulase tänukirjale, et tänuavaldus on küll austav, kuid ta palub, et seda mitte ei avaldataks.

„Häbi on juba näha, kuidas meie vastalised meie rahvast tänukirjade tuhinal iseenesega riidu kihutavad. Seesuguse põlgduse väärt iseenese tapmisele ei pea keegi auus mees ligi aitama. Praegusel ajal oleks meile iga avalik tänukiri teutuseks“ (1879, 10, 4, 3, 189).

Ja järgmises numbris motiveerib Jakobson pikemalt:

„...palume kõigest südamest, meile mingisugust tänukirja avaldada. Kui meie selle peale mõtleme, mis näituseks Dr. Kreutzwald ja Akadeemikus Wiedemann Eesti rahva auuks tööd on teinud, ja et need mehed pealt vaatavad, kuidas nüüd noorte meestele tänu-ohvrit tuakse,

kes alles oma tööd alustavad, siis peame häbi pärast omad silmad maha lööma. Sakala väljaandja ei ole midagi iseäralist asja teinud, mis mitte iga isamaa poja kohus ei oleks olnud teha. Ja kes oma kohust on täitnud, sellel ei ole mitte tarvis, oma auusat nime rahva eest tänutunnistustega lappida lasta“ (1879, 11, 3, 3, 213).

Osa muutuse põhjusi on neis tsitaatides juba nimetatud, teist osa võime ainult oletada. Säärane tänukirjade-aktsioon oli tookord meie ühiskonnas esmakordne. See oli käremeelsema ja alalhoidlikuma voolu esimene spontaanne avalik meelevaldus laiemais hulkades ja sellisena see tähendab pöördelist momenti meie rahva politiseerimises. See oli muidugi suurel määral Jakobsoni teene, kes oli toonud mõttekäärimist ja sihiteadlikku võitlust meie avalikku ellu, nii et juba pärast aastast „Sakala“ ilmumist poliitiline temperatuur eesti ühiskonnas oli tõusnud keemispunktini. Aga see massiliikumisena ülihuvitav järk on uurimuslikult alles hoopis jälgimata, nii et me ainuüksi „Sakala“ kirjavastuste najal kuidagi ei või jälile saada kõigile motiividele, mis juhtivate tegelaste neid või teisi samme ja väljendusi põhjustasid. Jakobson kindlasti nägi ägeneva võitluse kaugemaid hädaohtusid ja kutsus oma pooldajad avalikust rünnakust tagasi. Kuid vastaspool jätkas seda kasvava innuga. Võib-olla tuleb sellest seisukohast koguni positiivseks hinnata „Sakala“ peatset sulgemist, sest see sundis ka vastaspoolt relvi langetama ja vahe- rahu jooksul kainenesis meeled.

Igatahes reageeris J. poolehoidjaskond väga elavalt ja innukalt. Kuid J. suutis seda poolehoidjaskonda ka osavasti vaos hoida ja ühtlasi noppida vastaspoole suhtes üht taktilist võitu teise järele. Ja eriti siin osas on ka kirjavastustel esmajärgulise allikmaterjali väärtus ja hoopis kaugem poliitiline tagamõte kui lihtne vastamine kirjadele.

Uus poolehoiukirjade laine Jakobsonile järgnes pärast esimese avaliku positsiooni, E. Kirjameeste Seltsi ülevõtmist ja nn. „baltlaste“ lahkumist sealt. Ka neist kirjadest avaldas J. ainult mõne üksiku, registreerides neid ainult kirjavastuseis.

Vahepeal aga tehakse „Sakalale“ muidki takistusi: lehed lähevad postil kaduma (1878, 34/35, 8, 3, 266 jm.), nii et Jakobson peab ise igale Viljandimaa kihelkonnale nahk-postitasku teha laskma (1880, 52, 4, 3, 712), koolmeistreid meelitatakse „Sakalast“ eemale sellega, et neid „kohviga suiapärditada püütakse“ (1878, 44, 4, 3, 377), mõnel pool keelatakse „Sakala“ lugemine „kange ähvardamistega“, mille kohta Jakobson lausub:

„Kui halvaks ja nurjatumaks orjaks peavad need mehed meie rahvast, et nad omal voli arvavad olevat, ette kirjutada, missuguseid kirju inimene oma enese raha eest võib lugeda!“ (1878, 50/52, 4, 3, 426.)

Urvastes ja mujal kistakse „Sakala“ kuulutusi kirikutulbast maha ja „ilusa amme otsija“ kuulutus lüüakse asemele (1880, 8, 3, 3, 67), toimetusele saadetavaid kirju läheb kaduma ja võetakse lahti (1880, 12, 3, 3, 124), vastaste poolt saadetakse toimetusele „vale kirju sisse“ (Lisal. 1880, 28, 2, 3, 321), tuleb isegi teateid juhtumeist, kus „Sakala“ numbreis „üksiku tükkidest musta pintsliga üle on käidud“ (Lisal. 1881, 14, 2, 3, 246).

Kirjavastuseist on vastaseile antud vastused muidugi ägedamad, poleemilisemad, aga ühtlasi ka sisukamad. Seda nägime juba Hurda puhul, võrreldes näit. Kreuzwaldi või Veskega. Lisanäiteina sellest, missugune isiklik toon ajalehes tol ajal lubatav oli, esitagem veel Jakobsoni vastused Viljandi pastorile A. D[oll]ile ja Vändra kurttumadekooli juhatajale J. Eglonile, seda enam, et need pakuvad ka ilmset sisulist huvi:

„Õpetaja A. D[oll] V[iljandi]s. Teie kirjutade meile poole poognat täis sõimu sõnu, kelle seas „Nihilistid“ ja „Sotsial-demokraatlased“ kõige pehmemad on, ja soovite, et meie seda ülesrääkimata kirja „kärpimata“ trükki peame panema. Tõeste, nõnda ei kirjuta keegi haritud mees ja seesugust kirja ei või ka kellegi haritud inimese silma ette viia. Võib olla, et mõni teine ajaleht Teie kirjale Teie suureks kahjuks ruumi annab; meie silmas on Teie seisus liig kõrge, kui et meie teda Teie kirja avaldamisega teutada võiksim. Kirjutage üks asjalik seletus, ja meie saame seda rõõmuga trükkima“ (1878, 46, 3, 3, 403).

„J. Eglon Vändras. Teie saadate meile ühe nii sopase sõimukirja, nagu meie sarnast veel mitte oma eluajal lugenud ei ole, ja nõuate, et meie seda kirja „ilma sissejuhatuse ja lisata sõnasõnalt“ ära peame trükkima. Meie ei tunne mingisugust trükiseadust, kes seesuguste sõimukirjade trükkimist käseb ja sellepärast anname Teile nõuu, oma kiri Austraalia Paapualaste juure saata, ehk võivad need teda trükkida. Meie praeguse peale 4500 lugeja seas ei ole mitte üht ainust, seda võite uskuda, kes Teile sopasest sõimukirjast mitte ära ei punetaks ja põlastusega ära ei viskaks“ (Lisal. 1882, 10, 2, 3, 124).

Mõnevõrra leidub kirjavastusesis ka eluloolisi andmeid Jakobsoni kohta. Ajalehe toimetamine on Jakobsonile aastast aastasse koormavaks, ent ilmsesti rõõmsaks kohustuseks. Toimetajana on ta töörohkus ülisuur (vrd. vastust Hurdale, 1878, 14, 4, 3, 94). I aastakäigu lõppnädalail ta kaebab vastuses hoovikohtu advokaadile H. J[ürgensoni]le Riias: „Töö on nii suur, et Jumalat täname, kui vahel paariks minutiks sule käest ära võime visata“ (1878, 44, 4, 3, 370). Tal ei jätku aega erakirjadele vastata.

1880. a. lõpul ta ütleb jälle: „Meie aeg ei luba meile mingisugust muud tööd toimetada, mis ajalehe töödest kõrvale lähevad“ (1880, 52, 4, 3, 695). Seda ei tule siiski mõista sõna-sõnalt. Jakobson oli haruldase töövõimega mees ja tegeles ajalehe toimetamise kõrval väga mitmete asjadega, nagu teame tema eluloost. See lause ainult rõhutab ta üldist suurt töökoormatust.

Kaitstes end ajalehe kirjavastuses pastorite kihutustöö vastu, avaldab Jakobson andmeid oma perekonna kohta ja suhtumise kohta kiriklikesse talitustesse:

„Teie küsite, kas see tõsi on, mis Teie õpetaja rääkinud, et „Sakala“ väljaandjal üks laps olnud ja ta sellegi „aia taha maha matnud“, sest et ta mitte ristiinimene ei olla. Selle küsimise peale kostame: „Sakala“ väljaandjal on oma pärislohu peal kiriklikult sisseõnnistatud surnuaid, kuhu juba neli hinge Jumala sõnaga, nagu muialgi, maha on maetud (üks pealegi kihelkonna õpetajast) ja on „Sakala“ väljaandja täieste risti inimene! Seda võite ka laimajale teada anda, et ta enam edasi ei laimaks“ (1879, 4, 3, 3, 49).

Ühes kirjavastuses leiab kajastust Jakobsoni pärislohu ostmisega seotud sekeldus:

„Sakala väljaandja protsessiga, mis Teile räägiti, on järgmine lugu. Oma pärislohu ostmise kontraktis on 80 vakamaad põldu ja muid tingimisi ülesse võetud, mis aga mitte täidetud ei leitud olevat. Selle eest kaebas Sakala väljaandja endist koha omaniku kohtusse ja kogukonna kohus mõistis umbes 500 rubla kahjutasumist, ning ka kihelkonna kohus andis kaebajale osast õigust, aga Kreiskohus mõistis kaebdust sellepärast tühjaks, et mitte õigel ajal ei olla kahjutasumist pärima hakatud. Muidugi on asi edasi suurema kohtu alla läinud. Sellest asjast on nüüd jälle meie vastalised suure ennemuistese jutu teinud, kellega meid rahva ees laimata püüavad. Olge nii head, andke laimaja nimi üles ja tema saab oma palga kätte saama, nagu ta seda teeninud on“ (1879, 10, 4, 3, 185).

Natuke uusi andmeid ammutame kirjavastuseist ka C. R. Jakobsoni mõninga raamatu kohta. Laseme jällegi teda ennast jutustada:

„Teadus ja Seadus põllul II. jaust oli juba peale 10 trükipoognat valmis trükitud, kui trükimaja pankrotti tegi ja töö seisma jättis. Seemaale ei ole ma veel oma pilta (500 rubla eest) ja oma manuskripti kätte jõudnud saada, loodan aga, et seda pea kohtu abiga võimalik on. Muidugi saab see raamat edespidi välja tulema. — Vanemuine kandle healte esimesest jaust on aga veel parkümmend eksemplari järel!“ (1880, 22, 4, 2/3, 283).

Hoopis elavamalt väljenduvad kirjavastuseis väljakujunenud poliitilise võitleja veendumused, vaated ja elupõhimõtted. Näit.:

„Igal inimesel on oma võitlemise viis. Kes oma loomust salgama hakkab, see on ka juba ette oma lahingu poliitika võitlemistes kaudunud“ (1879, 7, 3, 3, 94). — „Teie häda tunneme küll, aga meie ei või sinna ühtegi parata. Nagu inimene on, nii käib tema käsi. Ise on mees!“ (1879, 16, 3, 3, 279.) — „Mitte see ei ole küsimine, mis tohime ehk tahame, vaid mis kasu saadab ehk mitte“ (1880, 30/31, 7, 2, 380).

Eriti teritatud kuju omandavad Jakobsoni vaated seoses päevapoleemikaga:

„Seal ta on, nii pea kui mõnes numris võitlemist ei ole, siis on ta kohe „natuke lahja“, nagu Teie päähelst Nr. 46. ütlete. Ja see on ka tõsi: võitlemine on elu. Kui meie edasi ei võitle, siis läheme kergelt tagasi. Aga keegi ei või meie käest pärida, nagu kellegist auusast võitlejast, et meie iga söimaja turunaisega ehk haukuga koeraga tegemist peame tegema. Kui „Eesti Postimees“ igas omas numris seesugusi

loomi oma lugejatele raha eest näitab, siis võime teda üksi kui menashe-
rii-pidajat kiita ehk tema üle tema liig vaese loomade pärast naerda,
aga kui redaktorit ei või meie teda oma vastaliseks mitte pidada. Meie
armastame küll võitlemist, sest et meie elu armastame, aga mitte kär-
naste koeradega, kes pealegi aia tagant varjul hauguvad ja huluvad“
(Lisal. 1880, 50, 2, 3, 629).

Sama lugu on järgmise vastusega, kus mõeldakse nähtavasti Hurta:
„Teie olete eksiteel oma arvamistega. See ei ole veel rahva sõber,
kes natukene mahedat nagu teeb, kui seda tema kasuks tarvis läheb.
Teie vaatade asja pealtkaudu, meie aga tunneme teda sügavamalt. Kas
meie ajaleht kasu ehk kahju saab, sellepeale ei vaata meie sugugi, vaid
kunni meile veel üksainus lugeja truuiks jääks ja tõised kõik muiale
hoiaksivad, nii kaua jäeme ikka oma sihile kindlaste truuiks, ehk meie
ei anna oma leht enam sugugi välja. Rahva teutaja ja lõhkujaga ei või
meie mitte käsikäes käia, kunni ta oma pattu ei ole avalikult kahetsenud
ja kunni ta oma endise eraseisukoha peale jäeb“ (Lisal. 1882, 9, 2, 3, 95).

Ka mitmel korral mujal rõhutatakse tugevasti edasitõttava
võitluse momenti:

„Meil on praegu elavatega niipalju tegemist, et surnute eest mitte
ruumi ei ole võidelda“ (Lisal. 1882, 9, 2, 3, 99). — „Laste mängul ei saa
meie omi õigusi kusagilt kätte“ (1880, 34, 3, 3, 410). — Kuid vastasega
võideldeski ta peab piiri:

„Langenud vastalist ei pea meie mitte veel sügavamale kukutama, nii
sügavale, et sellest kodumaale kahju tuleks“ (Lisal. 1881, 37, 2, 3, 507).

Sääraseid isikliku eetika üldmaksime võiks noppida kirja-
vastuseist enamgi. Aga jälgigem kirjavastuste põhjal ka mõnin-
gaid Jakobsoni erialalisemaid vaateid.

R a h v u s l a n e on Jakobson teadlikumalt ja tulisemalt kui
keegi enne teda. Ta avastab ka rahvuse salgamise põhjusi ja
võitleb, et neid kõrvaldada.

Peamisteks süüdlasteks peab J. koole. Ta soovib linna-
desse, saksastamispesadesse, asutada eesti koole. Ta ei ühine
kirjasaatjate vaadetega, kes hurjutavad linnamoelisi riideid ja
„tolmukuubi“. Seda ei võivat pahaks panna. „Aga laiduväärt
on küll, et nad Eestikeele asemel oma paar sõna Saksakeelt tarvi-
tavad, mis nad „Juutide käest kuulnud“. Niisugustest narridest
ei maksa tõeste mitte ajalehtedes rääkida!“ (Lisal. 1881, 34, 2, 3,
479.) — Ta ei usu aga, et saksastumisel võiks olla suuremat edu:

„Ärge kartke, ega need kadakad sellepärast veel taevasse kasunud
ei ole ja ka ilmaski kasuma ei saa“ (1880, 41, 3, 3, 481).

Ta avaldab läti ajalehe järgi sõnumi, kuidas ka Lätis lätla-
sed oma emakeelest vähe lugu peavad, läti lehti ei loe, viletsat
saksa keelt porsivad. Ta võrdleb Läti olukorda meie omaga ja
avaldab kirjavastuses J. R-le täiendavalt oma seisukohta rahvuse-
küsimeses. Nii selgelt, tuliselt ja veendumusega on seda meil
harva tehtud:

„Seesugune võeriti olek [= oma keele ja kultuuri halvakspane-
mine, saksa keele porssimine jne.] tuleb aga pööratsest kasvatamisest
ehk saksastamisest... Keegi mees ei ole suur olnud, kes oma enese

rahva keelt ja vaimu põlgab, vaid seesugune põlgamine võib üksi suuri untsakaid ja narrisi sünnitada. Kõik suured mehed auustavad kõige pealt oma enese rahvast ja keelt ja seadavad teda üle kõikide tõiste“ (Lisal. 1881, 14, 2, 3, 244).

Ajaloolisi argumente leidub kirjavastuseis ainult ühel korral ja sealgi ironiseerivalt:

„Teie ütlete: „Kaua nälgunud inimestele ei sünni mitte nii järsku väga rammusat vaimutoitu anda.“ Seda tuleb imeks panna, et rahvale, keda 700 aastat haritud on, ikka veel paar ajalehe kirjakest „liig rammusaks toiduks“ arvatakse“ (1878, 50/52, 4, 3, 427).

Teatavasti oli Jakobson autoriteetne ja andekas pedagoog. Kooli-ala kajastub kirjavastuseis siiski peamiselt tolleaegse õpetajaskonna kurioosete esindajate kritiseerimises. Põhimõttelisi vaatekohti sisaldab seisukohavõtt võõrkeele ja võõrkeelse õpetamise suhtes:

„Kui koolidega õiged vaimuharimise püüdmised seltsis käivad, siis ei ole meie veel kusagil leidnud, et rahvas meie maal koolide vasta oleksivad. Sellepärast ei taha meie seda vasta olemist ka K-la kihelkonnast uskuda, ja kui ta kihelkonna-kooli ehitamisele ettepannud plaani järele vasta paneb, siis saab seesugusel vastapanemisel ka oma põhjus olema. Teie terve kihelkonna kooli olek seisab võeriti ja pööratse aluse peal. Kui külakoolides, nagu Teie ütlete, Saksa ja Venekeelt õpetatakse, mis koolmeistrid ise ei mõista, siis on see juba hullumaja olek, ning ei ole imeks panna, kui siin „valla saadikud kangeste koolide vasta“ on. Ja kui Teie uus kihelkonna kool ka ühtlasi tütarlaste kool peab olema, nagu tahetakse, siis võite rõõmsad olla, et see auruveski veel valmis ei ole“ (1879, 5, 3, 3, 63).

Mõningate Jakobsoni vaadetega koolide kohta tutvusime juba rahvuseküsimuse puhul. Põhjalikumat materjali kogub Jakobson kirjasaatjate kaudu koolitrahvide kohta ja avaldab sellest materjalist mitut numbrit läbiva juhtkirja. Eesti tolleaegse kooli suurt puudust näeb Jakobson asjaolus, et „lugemise õpetus koolides on küll üks tähtjamatest õpetustest, aga siiski on vähe koolmeistrid, kes teda õigel kombel anda mõistavad“. Et „koolmeistrite iseäralist ajaleht[e]“ eesti keeles veel pole, siis on Jakobson nõus „Sakala Lisalehes“ kirjutisi avaldama õpetusviisidest, lastevanemaile õpetuseks (1878, 24, 4, 3, 155). Lehes ilmubki aastate jooksul mitu kasvatusküsimusi käsitlevat kirjutist.

Et koolmeistrite eetilise tase tol ajal tõesti madal oli, see kajastub ka kirjavastuseis, sest kirjasaatjail on tihti põhjust koolmeistrite üle nuriseda. Kõige enam nurisetakse koolmeistrite purjutamise pärast. Kuid Jakobson avaldab neist vähe trüki, sest see võivat koolmeistrite „seisust“ diskrediteerida. Siiski ta refereerib kirjavastuseis sõnumikkude sisu ja jäädvustab niiviisi mõnegi ajajärgu kultuuripilti iseloomustava detaili.

Nii vastab ta C. G-le: „Teie „koolmeistri“ kiri on meile väga palju nalja teinud. Paraku on veel meie maal inimesi, kes ennast „koolmeist-

riteks“ nimetavad, aga kellele küla seakarjatse nimi ka veel liig suur auunimi on“ (1878, 20, 4, 3, 127).

C. D-le ta vastab: „Kui Teie seesugune koolmeister on, kes päevad otsa kõrtsis lakub ja koju tulles oma naist peksab, siis võite temast jo kergeste kohtu teel lahti saada. Et seesugust koolmeistrit ametis peetakse, on valla enese süü. Teie kiri oleks aga kõikidele koolmeistritele teutuseks ja sellepärast ei või teda trükkida“ (1880, 5, 3, 3, 32). — Kolmandas kohas on koolmeister päris kõrtsi tembumees ja istub vahel koguni vangis (Lisal. 1881, 51/52, 2, 3, 702). — Kord noomib Jakobson koolmeister W. P-d ennast: „Teie olete koolmeister ja ei saa aru, mikspärast vastamine koolmeistri peale langeb, kui lapsed ööse koolimajast väljas kaarta käivad mängimas. Hale lugu, et Teie koolmeister olete“ (Lisal. 1881, 14, 2, 3, 239).

Kõrtside ja joomise suhtes ei ole Jakobson kirjavastuseis ühekülgne karskusfanaatik. Reaalpoliitikuna ta on kaudse karskustöö pooldaja. Kõrtsielu pahedest rääkides ei maksvat süüdistada rahvast, sest ta pole paremat õpetust saanud.

„Meie peame selle eest muretsema, et rahvale paremad seltsi-elu kohad saaksivad, kui kõrtsid ja siis saavad ka muud asjad paranema“ (1880, 12, 3, 3, 125).

Seejuures ta ei nõua, et kõrtsid suletaks, vaid ta isegi kaitseb mõistlikke kõrtsipidajaid ja loodab rahuldavat abi kõrtsipahede vastu valjemast joogikohtade seadusest.

„Kui Teie omas kirjas kõiki kõrtsmikusi hukka mõistate, siis teete natukene liig ülekohut. Vist olete mõni eestlugeja ehk pealegi mõni uus prohvet, nagu neid nüüd Tallinnamaalt ka Liivimaale tekkima hakkab. Meie tunneme kõrtsmikusi, kes igapidi auusat olekut edendavad, joonuid omas kõrtsis ei salli ja õigel ajal omad kõrtsid kinni panevad. Põltsamaa pool teame üht kõrtsmiku elavat, kes nii kange oli hobusevargaid kinni püüdma, et sealt nurgast hobusevargus täitsa ära kadus. Ka üht mõisa omaniku tunneme, kes võeravalla mehi mitte kõrtsmikuks ei võtnud, ehk need küll mitu sada rubla renti enam pakkusivad, kui oma valla mehed; seal anti kõrts üksi kõige ustavama mehe kätte. Niisugused kõrtsmikud ja kõrtsi omanikud soovivad ka, et kõrtsidele üks valim seadus tuleks, mille järele need hooned peale kella 9 õhtu üksi veel teekäijatele lahti seisaksivad. Ärge sellepärast kõiki hukka mõistke, et suurem jagu nurjatunud on ja nurjatumat olekut armastavad“ (1880, 42, 4, 2, 489).

Kus aga külakõrtsid muutuvad kisklemiste paigaks, seal ta soovitab kõrtsmiku peale kaevata sillakohtus (Lisal. 1880, 50, 2, 3, 635).

Karskusseltsidesse ei ole Jakobsonil usku:

„Viina jätjate seltsa“ on juba maailmas olnud, aga nad ei ole palju mõjunud. Seesuguse haiguse vasta on oopis tõiselt poolt ja tõist abi tarvis, millest edespidi ka saame rääkima“ (Lisal. 1881, 16, 2, 3, 279).

Jakobson oli ihunuhtluse põhimõtteline vastane.

Ühele kirjasaatjale ta vastab: „Kui Teie mõisa komisjon on asutatud, kes ilma kohtuta moonakatele 15 vitsa hoopri annab, kui nad kudagi eksivad, siis on see asi nii imelik, et meie seda esmalt sugugi uskuda ei taha, ja tõiselt sugugi aru ei või saada, kuidas seesuguses mõisas veel moonakaid teenimas on“ (1879, 16, 3, 3, 265). — Teises vastuses ta väidab: „... ihunuhtlus ei ole veel kedagi inimest parandanud“ (Lisal. 1881, 11, 2, 3, 195).

Ihunuhtlus kummitas soovitatava vahendina „kaseurva plaastri“ ja muude nimede all veel tüki aega peale selle seaduslikku keelamist meie ajakirjanduses ja koolides. Ajalehtedest sai Jannseni „E. Postimees“ eriti tuttavaks oma nõuannetega „kaseurva plaastri“ tarvitamises. Sellele vihjab ka Jakobson ühes kirjavastuses:

„Teie kirjutate kaks poognat sellest täis, kuidas kaupmehed maal inimesi kõrtsmikutega seltsis pidada petma, ja kuidas vanemad ja koolid lapsed roppuse tegudele õpetama, ning arvate nende puudustele „kaseurva plaastrit“ tarvis olevat. Kellele siis, kas kaupmeestele, koolmeistritele, vanematele ehk viimastest liiderliku elule kasvatatud lastele? Veider inimene! Viige oma kiri „Eesti Postimehe“ kätte, meie ruum on seesuguse sügava tarkusele lukus“ (1878, 44, 4, 3, 376).

Eespool on juba riivatud Jakobsoni usulisi vaateid ja ta vahetorkonda pastoritega. Teatavasti oli pastorkond eriti üksmeelne Jakobsoni vihkamises. Jakobson omalt poolt ei vihanud seisust kui niisugust, vaid selle seisuse poliitilist mõju. Ta oli tagasihoidlik isegi üksiku õpetaja tegevuse arvustamisega, kui see mitte avaliku tegevuse alale ei ulatunud. Näit. ta ütleb ühele kirjasaatjale:

„Liig inetu tegu. Aga meie auustame õpetaja seisust liig kõrgest, kui et teda ühe paha liikme tegude avaldamisega rahva silmas alandada võiksime“ (1879, 16, 3, 3, 287).

Kuid see tagasihoidlikkus on ainult näilik ja taktiline. Kus pastorkond kiriku- ning usu elu piiridest välja tungides oma tagurliku mõjuga kipub edu kammitsema, seal ei viivita Jakobson salvamast, näit. pastori võimupiire selgitades:

„Kurb lugu küll, kui õpetaja koolmeistrile ära keelab, lastele Keisri laulu õpetada! Seda võib aga üksi teie pimedas nurgas teha. Meie pool on inimeste mõistus juba nii selginud, et seesugust käsku koolmeistrile enam sugugi võimalik ei ole anda“ (1880, 20, 4, 3, 264).

Kirjavastused avaldavad-väljendavad rida juhtumusi ja ajapilte seoses pastoritega, mis J. osalt ümber jutustab.

Nii on üks õpetaja St. kiriku ees nekrutile vastu nägu löönud ja nekruteid „kolme kihelkonna koeradeks“ sõimanud (1881, 4, 3, 3, 73). Mitmel korral teatakse, et pastorid tarvitavad nii „jõledaid sõnu“, et neid trükkida ei või, sest sellega „teutaksime oma tervet maad“ (Lisal. 1881, 19, 2, 3, 286) või on kirjasaatjal oma õpetajast jälle „tõeste hirmsad asjad“ teatada (1880, 40, 3, 3, 464) jne. Kolga-Jaani õpetaja kohta referrib J. kirjasaatja sõnu: „Teie kirjutate, et Teie khra ülemate keelust hoolimata Suviste pühadel hulk noori kaski maha lasknud raiuda ja kevade kõik pääsukese pesad maha torkinud ja pääsukesed ära tapnud, mis küll üks jõe tegu on“ (Lisal. 1881, 28, 2, 3, 391).

Pastorite kihutustöö „Sakala“ vastu algul häirib Jakobsoni, aga hiljem ta taipab, et see on ta lehele heaks propagandaks:

„Kui Sakalast kantsli peal jutlust peetakse, siis ei või meie aja-lehele ega rahvale mingisugust kahju välja sigineda“ (Lisal. 1881, 39, 2, 3, 541). Kui mitmel pool „Sakalat“ ei lasta kirikumõisa postiga käia, siis annab Jakobson järgmist nõu:

„Seesugust lugu, et „Sakalaid“ kirikute juures välja ei võeta, sünnib nüüd õige mitmel pool ja sinna vasta ei aita kirjutamine ühtegi, sest mõnes kohas on elupõhjuseks võetud, kõik nõnda toimetada, et tegu ja mõistus mitte kokku ei läheksivad. Laske omad Sakalad vallavalit- suse nime all tulla, see on siin ainus abi“ (1879, 10, 4, 3, 168).

Missugused küsimused vastastikuse võitluse argumentideks võisid olla, sellest saame kujuka aime järgmisest kirjavastusest:

„Mis Teie Audru õpetajast räägite, seda on ka paar tõist õpetajat juba kantsli peal teinud, nagu meile kirjutadi. Seda laulu: „Mis oled sina Baltipapa tennü“ — seletavad nad nii ära, nagu oleks sellega kiriku laulusi pilgata tahetud. Seesugune tegu on meile täitsa arusaamata. Meie auustame kiriku laulusi nii väga, et meile seesugust sopast mõtet mee- legi ei tule, nimetatud pilkamise laul võida kudagi viisi kiriku laulude pilkamiseks tehtud olla. Meie võiksimme iga õpetaja Körberi ja Hassel- blatti ilmaliku laulu üle kiriku laulu ülesse leida, kellel ühesugune mõet ja ka sagedaste riim on. Aga põlastamise väärt inimene see, kes sellepärast tahaks ütelda, et Körber ja Hasselblatt oma ilmaliku laulu- dega kiriku laule pilgata tahtnud. Et rahvas seesuguse seletuse üle meie laulu kohta kirikutes igal pool ütlemata vihased on, see on arusaadav küll. Kahju, ütlemata kahju, et partei olekut ka juba kirikutesse haka- takse kandma“ (Lisal. 1881, 14, 2, 3, 254). Selle vemmälvärsi ühes kaebu- sega usuteotamises esitas riütelkond isegi Liivimaa kubernerile, taotel- les „Sakala“ taltsutamist või sulgemist⁴⁾.

Vananenud kirikuseadust arvustab Jakobson kirjavastuses Th. Ja- kobsonile, mõeldes õpetaja valimist Tallinna Jaani koguduses: „Kurb lugu küll, et nüüd kirikherrasi politsei abiga ja saadetusel kirikutesse viiakse. See tunnistab, et meil vanu seadeldusi on, mis hädaste muuta tahavad“ (Lisal. 1881, 3, 2, 3, 47). — Ja samas koguduses esinenud sekel- duste kohta õpetaja sunniviisilise ametisseseadmise puhul pilkab Jakob- son:

„Teie tunnistate, et Teie palju tõiste töömeestega 20 kopiku eest „karauulis“ olete olnud, kui Tallinnas Jaani kogudusele uut õpetajat „laulatadi“, ehk küll Teie selle koguduse liige ei ole. Meile näitab, et 20 kop seesuguse auusa ametile natukene liig vähe palka on“ (Lisal. 1881, 9, 2, 3, 143).

Oma poliitilised suhted pastorite ja kirikuga võtab Jakob- son järgnevas kokku:

„Sakala väljaandja kahetseb kõigest südamest, et ta üksiku nurjatu liigete pärast ühe seisusega peab sõda pidama, keda ta muidu mõistuse ja südame tundmise järele auustab. Seisust ennast ei ole aga kusagil põlgduse vääriliseks tehtud, vaid üksi tema halva avaldustega. Meie ei võta kellegi vastalise eest mütsi maha, vaid kes kui sõdija meie vasta tuleb, sellele anname oma tugevat kätt tunda. Sellepärast on vastaliste eneste süü, kui nad kitsikuse sisse langevad. Mikspärast tulevad nad kui vaenlased ja ei tule mitte kui sõbrad vasta? Rahvauslikud püüdmi- sed võivad kirikliku püüdmistega väga heaste käsi käes käia“ (1878, 46, 3, 3, 401).

Ometi väljenduvad Jakobsoni usulised veendumused kirja- vastuseis puudulikult. Lisame senisele veel ainult ühe, kaunis kulunud mõtet sisaldava tsitaadi:

„Jumala kartust ja vaga elu ei ole sellepärast keegi halvaks teinud,

⁴⁾ H. K r u u s, Liivimaa riütelkonna võitlus eesti rahvusliku trüki- sõna vastu 1879.—83. a., „Looming“ 1929, lk. 396—398.

kui mõnest ülemäära palvemehe nimel toimetajat meest laidetakse. Tõsine vagadus ei kannu oma vagadust mitte turule“ (Lisal. 1881, 44, 2, 3, 575).

Ametliku kiriku kõrval tuli Jakobsonil seisukohta võtta ka usuliste liikumiste kohta rahva seas. Just J. „Sakala“ ilmumise ajal, kõige elavamalt 1880. a. paiku, tekkis Maltsvetist saadik uus suurem usuhullustuslik liikumine, saades alguse Läänemaalt, levides esmalt ja eriti P.-Eestis, kuid peagi ka Pärnumaal ja osalt Viljandimaalgi. See liikumine kajastub elavalt „Sakala“ kodumaa-sõnumeis ja teatud määral ka kirjavastuseis. J. mõistab täiesti hukka selle liikumise ja võitleb selle vastu. Kellelegi selle liikumise kaitsjale ta vastab:

„See võib küll tõi olla, et see usk Noarootsis, kus tema kuulutajad enam õpetatud mehed on, mõnusat vilja kannab. Aga Tallinnamaal, kus mõnes kohas veiks poisd ja ühes kohas, nagu meie ise teame, üks endine liiderlik tüdruk ja kaarditark „prohveti“ ametit peavad, seal on ta selge rahva eksitaja. Kui Teie kirjutate: „Hoidge ennast, nende Jumal ei lase ennast mitte pilgata“ — siis vastan mina, et meie Jumal ennast ka seesugustest petjatest pilgata ei lase“ (Lisal. 1880, 46, 2, 3, 555).

Usumäratsemist hurjutades satub J. poleemikasse S[imuna] köstri W. N[ormann]iga, mispuhul väidab, „et seesugused liiad usu märatsemised viimaks rahva ka petjate kätte viivad“ (Lisal. 1880, 28, 2, 3, 325) ja et nüüd, „kus usu üleliia märatsemised meie rahvast Tallinnamaal kõvera teede peale hakkavad vedama, peab igamees selle eest ennast hoidma, et ta jampsijate sekka ei saa loetud“ (1880, 30/31, 7, 2, 368).

Hädas on J. ühe „prohveti“ Madis Hellmanniga Tallinnast, kes teda vägisi oma jüngriks püüab teha. J. avaldab lehes „prohveti“ „kutsekirja“ ja teatab humoristlikus kirjavastuses, et ta ise tema juurde tulla ei või, aga kirja avaldamisega tahab hoolitseda, et tal jüngritest puudust ei tuleks (Lisal. 1880, 38, 2, 3, 443). Kuid prohvet ei lase end heidutada ja J. peab veel mitmel korral kirjavastuses teatama, et temast ikkagi jüngrit ei saa. Aasta hiljem, kui J. on saanud E. Kirjameeste Seltsi esimeheks, pakub „prohvet“ nähtavasti oma raamatuid Kirjameeste Seltsile kirjastamiseks. J. soovitab oodata, „kunni uus [EKMS-ist välja astunud „baltlaste“ poolt asutada kavatsetud] selts elusse astub, ehk võib see Teie prohveti raamatuid tarvitada“.

Vennastekogudust J. seevastu kaitseb. Kui ühel kirjasatjal on nurisemist kellegi vennastekoguduse liikme üle, siis jätab J. selle avaldamata, sest et „kõik Vennaste koguduse liikmed nii ei ole, sellepärast saaks see asi aga tõistele ilmaegu südame valu tegema“ (1878, 45, 4, 3, 392), samuti ühel teisel puhul, kus ta lausub: „Kui üks mees kõlvatu, sellepärast ei või meie veel tervet Vennaste kogudust pilgata“ (1879, 10, 4, 3, 171).

Vene-õigeusu kohta ei leidu kirjavastuseis hinnangut sisaldavaid väljendeid.

Jakobsoni vaateid maaküsimuses valgustab kirjavastus „ilma maata popsile“. Ta on hingemaa vastane ja pooldab maa pärisomandust.

„Kulla veli, Teie eksite, kui Teie arvate, et meie Teie elukorra peale niisama ei mõtle, kui peremeeste elukorra peale. Mitte ilmaegse lootustest, mille sees hingemaade lootus meie maal on, ei tule teile abi, vaid tõsiselt seesuguste asjade pärimistest, mis võimalikud on kätte saada. Meie soovime ka Teile igauhele oma maatükike kätte, aga mitte kui hingemaad, mis jo mitte harija omandus ei ole, vaid kui tõeste Teie oma pärandust. Sellest asjast saame veel edespidi edasi arutama“ (Lisal. 1882, 3/4, 3, 3, 20).

Tõeliselt on Jakobson eesti talupojaseisuse eestvõitlejana vist vaevalt kunagi mahti saanud popside seisukorrale mõelda. Ja toodudki tsitaadis on Jakobsonile ainult niipalju selge, et hingemaa eestlasele ei kõlba. Aga kuidas maata inimestele maad muretseda, selleks tal ei ole nähtavasti nüüdki veel plaani, nagu tal seda ei olnud 1880, millal ta kellegi koolmeistri kirjale vastates teostamatuks peab iga perekonna maaga varustamist: „... tõine kiri on täitsa meie põhjuste vasta. Kuidas Teie seda korda tahate saata, et „iga paaris inimesel oma jagu maad on“, seda meie aru ei saa“ (1880, 7, 3, 3, 62). — Lubadus asja „edespidi edasi arutada“ ei saanud teostuda Jakobsoni surma tõttu mõni nädal hiljem.

Talupoegade õiguste kaitseks kogub Jakobson kirjavastuste kaudu andmeid, mil määral uutes rendilepingutes keelatud teoorjust esineb. Ta laseb saata lepingute ärakirju ja muud materjali ja lubab sellest 1881. a. algul juhtkirjades kirjutada. See materjal jääb ilmutamata, võib-olla ka selle tõttu, et Jakobsoni ettepanekul 1881. a. algusest peale sääraseid teateid ametlikuks esitamiseks koguti põllumeesteseltside kaudu.

Lehes on põllumajanduslik osa õige tüse. Siiski sooviks mõni lugeja enam, nii Ch. E[rm?] P[ärnust?]:

„Teie kaebate, et liig vähe põllutööst ja põllumeeste asjadest räägime, teisend aga kaebavad jälle, et seda liig palju teeme. Kelle tahtmist peame täitma? Liig vähe ei või meie siin küll mitte ütelda. Kui meie 12 esimest nummert läbi vaatame, siis leiame peaaegu igas numbris põllutöö asjadest juttu, põllumeeste seltsi koosolekutest j. m. Eks need pikemad kirjad: põllumeeste jahiõigusest, Riia kongressist, kuidas maja peab ehitatama, põldpüü, aja tulu ja muud kõik põllutöö kirjad ei ole? Seesuguste lihtlabaste kirjadega, mis igas põllutöö raamatus küllalt leida võime, ei hakka meie oma ajalehe ruumi täitma“ (Lisal. 1881, 14, 2, 3, 238).

Talupoja ja mõisniku alles stabiliseerumata uut vahekorda kujutab näiteks järgmine olustikupilt:

„P. K. W-s. Teie kaebate, et paron H. Teie koormasse kinni ajas, siis Teie hobuse rangi rinnuse noaga katki lõigas, hobuse looga kaasa võttis ja Teid katki murtud aisa ja ilma loogata tee peale jättis. Kui Teie Sillakohtus kaebamas käisite, on Teile look kätte antud ja sellega olnud asi lõpetatud“ (Lisal. 1881, 11, 2, 3, 199).

Jakobson esitab loo ilma omalt poolt midagi lisamata. See on nähtavasti omamoodi taktiline võte ja vaevalt olekski mingi kommentaar sõnumi mõju suutnud suurendada. Teisel puhul seletab Jakobson seadust:

„A. G. P-s. Üksi esimese küsimise peale: „Kas seadus käsib, et talupoeg peab mütsi maha võtma, kui temaga üks ritter räägib?“ võime seda selget vastust anda: Ei käsi ja ei või seda ka keegi ritter talupoja käest pärida“ (Lisal. 1881, 16, 2, 3, 274).

Puht-talupoeglikku olustikku kajastab järgmine huumoriga kommenteeritud sõnumikureferaat:

„P. M. A-s. Teie jutustate, et Teie valla magaskist „rotid“ 20 tshetverti vilja ära olla söönud, mis Teie väga imeks panete“ (Lisal. 1881, 50, 2, 3, 667).

Riigivalitsuse vastu avaldab Jakobson ka kirjavastuseis taktilist truualamlikkust. Ta avaldab näiteks heameelt riigipühadel peetud pidustuste kohta, aga et kusagil suurtel keisripühadel kirikus jumalateenistust pole peetud, seda ta nimetab „kahetsemise väärt külmuseks“ (1880, 40, 3, 3, 459). Kui keegi kirjasaatja teatab mehest, kes valitsuse kohta lugu-pidamatust avaldanud, siis otsustab Jakobson: „Kui seal mees nõnda Riigivalitsusest ütles, siis oleks teda kohe peatud kinni siduma, olgu kes tahes“ (Lisal. 1881, 34, 2, 3, 489). Üldiselt leidub riigivõimuse suhtuvaid väljendusi kirjavastuseis üsna harva.

Riigivõim tsensori näol kajastub samuti võrdlemisi harva — ainult 7—8 korral 4 a. jooksul. „Sakalat“ tsenseeriti Riias, post käis aeglaselt, seepärast polnud võimalik „saadut sõnumeid kohe teises nädalas juba trükkida“ (1880, 10, 4, 3, 102). Nurinat tsensori kohta siiski ei leidu ega olnud Jakobsonil seks ka suuremat põhjust, sest tsensurid M. Suigusaar ja P. Mets olid „Sakala“ suhtes heatahtlikud. Ainult kord öeldakse: „Et aga omi arvamisi mitte täielikult selle asja kohta välja ei või ütelda, sellepärast ei taha temast ühtegi rääkida“ (Lisal. 1882, 10, 2, 3, 130—131). Jakobson oli mees, kes oskas ka kitsas olukorras kohaneda ja siiski maksimaalset efekti saavutada. Ta polnud mees, kes enda vabanduseks välisolusid oleks süüdistanud ja nende varju pugunud, nagu seda küll armastas teha Jannsen.

Ajakirjanduse tollaegse roheluse astmel oli muidugi vajadust lugejaile põhimõtteliselt selgitada lehtede omavahelisi suhteid, n. ö. ajakirjanduse eetikat.

„Meie palume, mitte pahaks panna, et Teie avaliku kirja „Eesti Postimehele“ trükkida ei või. Ka „Postimehel“ saab oma kindel põhjus olema, kelle järele ta saadetud kirju vasta võtab ehk tagasi lükkab, nagu igal ajalehel. Ei lähe tema poliitika Teie poliitikaga mitte kokku, siis ei ole Teil jo mitte tarvis, teda lugeda. Selle poolest on igal ajalehel

oma priius ja keegi ei tohi avaliku kiviviskamistega seda priiust takistada“ (1878, 37, 4, 3, 287).

„Täname väga Teie usalduse eest, aga meil on põhjuseks tehtud, tõiste ajalehtede vahele mitte tulla, kui seda just hädaste tarvis ei ole. Ka ei arva meie enesel mitte õigust olevat, seesugustes vaelustes tõiste ajalehtede „suu peale lüüa“, vaid meie astume üksi siis ette, kui seda rahva kasuks ja auu eest peame tegema“ (Lisal. 1881, 37, 2, 3, 495).

Need tsitaadid väljendavad väga kõrget, otse eeskujulikku arusaamist ajakirjanduse iseseisvusest ja kõlblusest. Nii selgeid ja kõrgeid põhimõtteid võis meie ajakirjanduses pärast Jakobsoni harva kohata. Ja ei või öelda, et Jakobson teisi ajalehti muidu olekski puudutanud kui „rahva kasuks ja auu eest“. Sest ajakirjanduslikus poleemikas seisab „Sakala“ tõepoolest oma aja kõrgeimal tasemel. Seda võimaldas Jakobsoni poliitiliselt küps, aus ja põhimõttekindel isiksus. Jakobson oli poliitilise elu ja üldse elu arengu ja jõudude tundmiselt oma ajast kaugel ees. Kuid tarbe korral ta oskas tarvitada ka tooni ja stiili, mis hoolimatuses ja jämeduses ühelegi kaasaeglasele alla ei jäänud, siiski ikkagi ilma et see oleks olnud sisult isiklik või alatu.

Peamine poleemika arenes „Sakalal“ „E. Postimehega“ kui senise ajakirjandusliku monopolistiga. See poleemika oli algusest peale ebavõrdne, kuigi „E. Postimees“ algul teeskles üleolekut. Selles oli kummaltki poolt ägedust ja teravust, kuid oluline vahe seisnes selles, et „Sakala“ rõhutas vaidluses põhimõtteid, „E. Postimees“ seevastu tarvitas rohkesti isiklikke argumente. See on muidugi ainult mulje, sest seda poleemikat pole seni uurimuslikult käsitletud. Muudest lehtedest vaieldi eriti „Tallinna Sõbraga“ ja hiljem „Valgusega“, saksa lehtedest eriti „Zeitung für Stadt und Land'iga“ ja „N. Dörptsche Zeitung'iga“.

Kirjavastused ei võimalda küll seda poleemikat pidevalt jälgida, ometi aga teatud põhimõtteid ja peajooni tabada. Poleemikat peab Jakobson tarviliikuks, aga nõuab sellelt kõrget taset:

„Ilma asjaliku vaidlemiseta ei või ükski ajaleht läbi saada, kes ennast vähegi tõsise elu võitlemistele peale seadab. Asjalikud peavad aga need vaidlemised olema, ja sellepärast on väga kahetseda, et „Eesti Postimees“ ropu söimamise sisse on langenud, kus vaidlemise nõu otsa lõppis. Söimamine ei ole kellegi kunst, seda mõistab kõige toorem mees kõige paremine“ (1880, 42, 4, 2, 493).

Jakobsoni üheks põhimõtteks on „vaidlemiste kirjadele ükski nii palju ruumi anda, kui hädaste tarvis läheb, et asi lugejate ees selge on“ (1880, 42, 4, 3, 508), või „et lugejad üleüldise märgu sellest saavad, mis vastaliste poolt tehakse ja taga aetakse“ (Lisal. 1880, 44, 2, 3, 522). Venivaid vaidlusi ta ei armasta, samuti „ei soovi meie va' „Postipapale“ mitte liiga teha, vaid anname aga seal pihta, kus ta meie ja rahva hõlma kinni hakkab“ (Lisal. 1880, 44, 2, 3, 525).

Kaastöölised on saanud Jakobsonile „E. Postimehe“ kohta nii palju pilkelaulusid, et „neid kümnes numbris ära ei jõua trükida, kui ka terved numrid nendega täis täidaksime. Peame sellepärast nad selle imeliku aja mälestuseks ise kogus seisma panema“ (Lisal. 1880, 48, 2, 3, 604). Säärase kogu olemasolust pole meil kahjuks midagi teada. Ka muidu ei avalda Jakobson kaugeltki kõike, mis talle kaastööliste poolt „E. Postimehe“ vastu saadetakse, sest „et meie omalt poolt millaski Eesti Postimehe peale ei taha minna ja seeläbi tüli veel suuremaks teha. Üksi seal peame sellest seadusest kõrvale minema, kus seda rahva kasu pärast sunnitud oleme tegema“ (1879, 18, 4, 3, 329). Hiljem ta otsustab üldse „„Eesti Postimehe“ vasta mitte vaielda“ (Lisal. 1881, 46, 2, 3, 647), sest et see on „ennast oma ropu kirjadega täitsa iga haritud inimese silma ees võimatumaks teinud“ (1880, 51, 4, 3, 666). Samuti ta loobub „Tallinna Sõbra“ ja „Valgusega“ vaidlemast, sest et „need vastaliste kirjad... nii väetimid on, et nende vale põhi iga lugejale ilma pitka seletuseta silma paistab“ (Lisal. 1881, 19, 2, 3, 313).

Terviklikumalt kajastub kirjavastuseis „Sakala“ suhtumine uude lehte „Valgus“. Algul ootas Jakobson „Valgusest“ endale mõtteosalist ja suhtus sõbralikult ta ilmumisse, eriti et leht ilmus Rakvere „Kalevipoja“ Seltsi väljaandel. Ka lehe toimetaja M. Lindenberg, kes varem oli üsna agar „Sakala“ kaastööline, pidas Jakobsoni nähtavasti kõige autoriteetsemaks poliitikuks ning ajakirjanikuks ja pöördus oma ajakirjanikutee algul 16 küsimusega Jakobsoni poole. Jakobson vastab talle iseloomulikult järgmist:

„M. L[indenberg] R[akvere]s. Armas suguvend! Meil on ööd ja päevad otsa tööd, et oma ajalehega järjele saame, kust peame seal seda aega võtma, Teie küsimiste peale vastust anda, mis, kui seda täielikult teeksime, pool aastat tulist tööd tarvitab ja mitu raamatut täis täidaks. Kui Teie uus ajaleht Eesti rahva kasuks välja peab tulema ja Teil tõeste truu Eesti süda rinnas on, siis ei ole palju juhtimist tarvis, vaid Teie süda saab Teile ütleva, kuidas peate kirjutama. Teie 16 küsimise peale vastust anda, on meil igapidi täitsa võimata“ (Lisal. 1880, 50, 2, 3, 646).

Ta ei nõustu uut lehte enne arvustama ega temasse puutuma, „kui näeme, mis vaimu laps tema on“ (1880, 51, 4, 3, 657). Ka järgmises numbris, vastuses G. M-le R[akvere]s, kui talle lehe 1. numbri kõhnast sisust teatatakse, ta ei jäta lootmata ega väljaandjale nõu andmata, kuidas lehe түsedust tõsta:

„Teie kirjutate, „Valguse“ esimene number olla nii veider ja segane, et „Kalevipoja selts“ sellega mitte sammu edasi ei ole läinud, nagu meie ütlesime, vaid tagasi. Meie ei ole seda nummert veel mitte lugenud, aga kui ka lugu nii peaks olema, et leht vaene on, siis ei ole see mitte seltsi süü, vaid selts võib jo enesele igal ajal seesugust toime-

tajat ametisse seada, kes selle suure töö vääriline on. Aga meie loodame, et ka praegune väljaandja ära saab nägema, kuidas ta üksi siis seda ametit saab edasi pidada võima, kui ta tõiste rahva meestega käsikäes püüab käia" (1880, 52, 4, 3, 704).

Kuid kõlbmatu ning isemeelne toimetaja Lindenberg ajab nii seltsi kui lehe ummikusse ja siis peab Jakobson oma lehes peatöö tegema venemeelselt-kahjuliku suunaga lehe surmami-seks. Mõni aeg hiljem saadab Lindenberg varjunime „Kurb Virulane“ all Jakobsonile anonüümseid sõimukirju (Lisal. 1881, 31, 2, 3, 434).

Saksa perekonnalehtedest soovitab Jakobson vastava küsi-muse peale „Gartenlaube“t, „Daheim“i aga mitte, sest et see on „liig üksikpoolses paapstlaste vaimus kirjutatud ja juhitud“ (1878, 14—15, 4, 3, 93). Teatavasti sai see nende kahe saksa pere-konnalehe hinnang Hurda ja Jakobsoni vahelises teises vaidlus-kirjas üheks väitluspunktiks.

Lõpetades reportaaži ühe ärkamisaegse ajalehe vähem kui 4 täie aastakäigu kirjavastuseist, tuleb lisada, et seegi kaunis pikaks paisunud visand kaugeltki ei esita selle kirjavahetuse kõike olulist sisu. Rääkimata sellest, et käsitletud küsimus-alade piirides mõndagi on pidanud jääma kõrvale, samuti kui aineistiku täpsem väärtustamine jääb hilisema detailuurimuse hooleks, on veel terve hulk hoopis puudutamata küsimusi, mis leiaksid siinsest aineistikust mõnesugust lisavalgustust, näit. E. Aleksandri-kool, E. Kirjameeste Selts, vallaomavalitsus, rida avalikke tegelasi, kitsamaist küsimustest Peterburi eesti seltsid, Kanepi lauljate kontserdid kodumaal ja Soomes, „Sakala“ stipendium jne. Siin on taoteldud vähetuntud ning vähetarvitatud aineistikku (seda on vähemas ulatuses kasustanud Hurt, Jürgen-stein, Prants, Tuglas, Urgart, Loring ja veel mõni muu) esialg-selt tutvustada ja muljet tekitada, et aineistik on huvi pakkuv ja tutvumisväärne. Ühes osas on need kirjavastused küll ainult „Sakala“ juhtkirjade ja poleemika nõrgenenud vastukaja, aga teises osas nad sisaldavad teateid ja mõtteid, mida me mujalt kusagilt ei leia. Nagu nägime, pakub see kirjavahetus hulga täiendavat ainet Jakobsoni uusaegse isiksuse mõistmiseks ja tundmaõppimiseks. See isiksus väljendub siin täies mehelikus küpsuses, lopsakuses ja mitmekülgsuses kui täispersonaalsus, mis on eeskujulik ja imponeeriv meie ajalgi. Ja sellest üksi juba piisaks. Et aga Jakobsoni elu ja tegevus peaaegu tervena oli a v a l i k elu ja tegevus, siis on ka peaaegu kõik siinsed väljen-dused suunatud avalikele objektidele ja isikuile või üldistele probleemidele ja omandavad seega veel teiskülgsegi tähenduse.

(Lõpp.)

August Palm.

UUSI ANDMEID JUHAN LIIVIST.

Friedebert Tuglas on mesilase usinusega oma raamatusse Juhan Liivist koondanud kõik, mis meil iganes on trükitud kadunud nukrameel- sest laulikust ja mis on teada meie kirjanduserahvale, aga see raamat pole ometi veel täielik. Leidub vist veel rohkesti andmeid siin-seal rahva seas, tegelastel ja inimestel, kes pole vaevaks võtnud reageerida vasta- vaile üleskutseile. Seda tõendab rida mälestusi, mis on talle Tallinna raamatukaupmehe ja kirjastaja Tavet Mutsu (sünd. 13. juunil 1880) peas ja mis tema poolt mulle jutustatuna enne Juhan Liivi 10. sur- mapäeva puhul a. 1923 korraldatud mälestusaktusi (Tallinna linna tütar- laste kommertsgümnaasiumis ja a.-s. A. M. Lutheri rahvamajas, kus mõ- lemäl esinesin aktusekõnega) mul praegugi alles meeles seisavad. Maini- sin siis ka neid Tavet Mutsu mälestusi aktustel, aga ei meie lehed ega meie kirjandushuvilised inimesed ei osutanud huvi jutustatud sündmuste vastu Juhan Liivi elus.

Tavet Mutsu on neid väheseid, kes tundsid kadunud Juhan Liivi vai- muhaigena ja Tartu närvikliiniku patsiendina. Tavet Mutsu oli noores eas selles kliinikus väravavahiks ja haigeravitsejaks. Toon siin oma mälu usaldades paar mälestuskilda Juhan Liivist, nagu neid tean Tavet Mutsu mulle jutustanud olevat a. 1923.

Esimene lugu neist mälestustest on järgmine.

Kord talveõhtul istunud väravavaht T. Mutsu haigla värava kõrval asetsevas vahimajakeses ja kuulnud kedagi koputavat valveruumi õue- poolsele aknale. Akna taga seisnud Juhan Liiv ja öelnud talle lühidalt: „Tee üks lahti!“ Mutsu vastanud: „Kallis mees, sa tead ju ise, et ma seda ei tohi.“ Liiv öelnud siis: „Hea küll!“ ja sammunud aeda tagasi. Umbes tund hiljem koputanud keegi tänavapoolsele aknale, ja T. Mutsu üllatuseks seisnud tänaval Juhan Liiv, kes ometi pidi viibima aias, nüüd aga jälle nõudis: „Tee üks lahti!“ Muidugi tõmmanud vaht kangi värava eest ja lasknud patsiendi aeda. Vaevalt olnud Liiv aias ja värav selja taga uuesti kinni, kui haige jällegi käsutanud: „Tee üks lahti!“ Jällegi kahetsuseavaldus, et see on võimatu, ja Liivi poolt lihtne „Hea küll“. — Pärast umbes poole tunnist jalutamist tulnud siis Liiv ise vahi- ruumi, olnud näilikult täitsa rahulik ja jutustanud asjalikult kogu oma seikluse, mis oli juhtunud kahe koputamise vaheajal.

Talle läinud aias lonkimine lihtsalt igavaks, mõelnud siis linna jalu- tama minna ja nõudnudki selleks värava avamist. Kui väravat ei avatud, ta otsustanud minna üle plangu, teinudki seda ja jalutanud veidi aega linnas. Teel aga hakanud teda vaevama südametunnistus, ta arutanud endamisi, kas see ikkagi on õige, lahkuda haiglast omavoliliselt ja üle plangu, kui jalutamist vabaduses ei võimaldata ametlikult, ja jõudnud lõpuks veendumusele, et tuleb nõu küsida politseist. Läänudki siis jaos- konda, jutustanud seal loo algusest lõpuni ja küsinud, kas ta käitumine oli õige. Politseis mõisteti muidugi, mis inimesega tegu oli. Talle öel- dud, et ta käitumine polnud õige; tal tulevat haiglasse tagasi minna, siis uuesti oma palve esitada, ja kui lubatakse jalutada, siis ka jalutama minna, kui aga mitte, siis juba leppida paratamatusega.

Vaene Liiv talitaski nii, tuli ise tagasi ja palus siis jällegi luba, aga karmide eeskirjade ees ei jäänud tal muud üle kui abituses käsi laotada: „Üle plangu ei tohi, ja väravast ei lasta!“

Sama õiglust ja ausust igatsev joon kõneleb teistest mälestuskillust. Liiv vaikse haigena käinud tihti T. Mutsu juures vahimajakeses vestlemas, rääkinud seal väga arukalt, kirjeldanud oma haigestumise käiku ja kurtnud oma muresid. Ei olevat tal olnud ka erilisi illusioone oma haiguse suhtes. Vahel ta koguni nimetanud oma viibimiskohta — närvi- haiglat — täitsa asjalikult hullumaja k s. Nii ta öelnudki kord, rää-

kides oma sattumisest haiglasse, õige pahaseid sõnu dr. Juhan Luiga aadressil, kes tema „pettuse teel hullumajja toimetanud“. Niipalju kui nüüd tagantjärele T. Mutsu juttu mäletan, kaevanud Juhan Liiv alati, miks ometi dr. Luiga temaga ei käitunud ausasti, miks ta ei öelnud talle, et ta tervis on läbi ja et ta vajab ravi närvikliinikus, vaid palus salakavalalt ennast kliinikus külastada ja siis küllalist enam välja ei lasknud. „Miks ta ei öelnud seda, ma oleksin ise hea meelega tulnud, aga nii — mind petta, see ei olnud aus ja sellega ma ei saa leppida.“

Kolmaski lugu tutvustab meile Juhan Liivi hingeõrnana.

Närvihaiglas viibinud keegi endine mõisavalitseja, suur, tugev mees, keda paranenuna lubatud puid lõhkuda. Kord aga raevustunud mees just puid lõhkudes; kirvest pea kohal keerutades nõudnud ta väljapääsu. T. Mutsu seletanud siis määratsejale midagi võtme kadumisest ja alarminud hädakellaga sanitarid. Kuigi mees pole lubanud surma ähvardusel kedagi läheneda, saadud temast jagu nii, et lubatud talle redel anda üle värava pääsemiseks; parajal hetkel siis on mehele redel üle pea tõmmatud ja tal kirves käest kistud. Seda vahejuhtumit määratsejaga olevat ka Juhan Liiv täitsa juhuslikult pealt näinud. Veel tund hiljem ta olevat olnud vapustatud ja korranud ainult: „Küll on metsaline, kas see on üldse veel inimene!“

Peeter Grünfeldt †.

Märkus.

Lugedes praegu kümme aastat tagasi ilmunud suurt Fr. Tuglase kirjutatud tööd tahaksin enese ja oma ema pr. Anna Grünfeldt'i teadmiste põhjal lisada uusi üksikandmeid ja õiendada paari viga.

1) „Narva Kiire“ (nr. 24, 1913) teade „väljasureva kirjanikuperekonna Gustav Tikerpuu“ kohta käib samanimelise trükkiladu ja perekonna kohta (lk. 273). Liiv käis tõesti seal, magas seal ja kella tiksumist kartes pani kõik kellad seisma. See asjaolu oli meilegi teada ja seepärast viiski isa Liivi Maakri tänavasse Hermsi „Riia“ hotelli „kallisse tuppa“, tasudes seal üüri nii mõnelgi korral. Sellega olgu siis õiendatud M. Neumanni teade (lk. 271).

2) Liivi klaverimängu kohta olgu öeldud, et Liiv seda ei osanud. Küll ta klamberdas isa juures klaverit, lõhkus klahve, aga see võis olla naudinguks ainult ta enese vaevatud närvidele — mitte kuulajatele, kes seda kakofooniat viisakuse tõttu püüdsid taluda.

3) Haigena kaotas Liiv paljudki oma sõpradest. Nii kaebas ta ise, kuidas G. E. Luiga, keda ta ise näinud koju minevat, lasknud talle öelda, et teda kodu ei ole.

Herbert Haljaspõld.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Fr. Tuglas: **Kriitika V—VIII.** Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. Hind à 3 kr.

Kultuurihuviline ning teadlev lugeja ei piirdu ilukirjandusliku tootega tutvumisel pelga teose lugemisega, vaid teda huvitab teose tase kirjandus-estetiilisel väärtusskaalal, samuti teose koht üldises kirjanduselus. Kirjanduslikku orienteerumist võimaldab ajaliselt distantseeritud teoste puhul kirjandusajalugu, eilses-tänases kirjanduses aga jooksva kirjanduselu vaatlus — kriitika. Viimane on iseloomult aktuaalsem, kindlasti ka subjektiivsem, sest kriitik kaitseb või tõrjub tagasi päevakorral

olevaid kirjanduslikke küsimusi. Ta on võitleja, kohtunik, kes taunib või tunnustab autoreid, teoseid või muid nähtusi oma valiku järgi. Ta on kaasaja kirjanduslik südametunnistus, kes hülgab või õigustab. Kriitikult ei saagi nõuda kirjandusloolasega võrdset ajaloolist, ütleksin eepiliselt erapooletut suhtumist käsitledavasse teosesse. Viimase ülesandeks on võimalikult suure objektiivsusega registreerida ja hinnata mineviku nähtusi, mis on juba kaotanud oma tänapäeva-põnevuse. Aja möödudes kaotab küll ka kriitika oma aktuaalse iseloomu ja taandub kirjandusajaloo sarnaselt minevikku, ent erinevalt viimasest säilitab oma subjektiivsuse. Arvustav, polemiseeriv toon ei taltu asjalikult rahulikuks käsitluseks ka siis, kui kirjutis on ilmunud võib-olla aastakümneid tagasi. Küll näeb lugeja üle mõnestki tollal meeli ärritanud seigast, aga omaaegne päevaküsimuste sõelumine ja hindamine on ja jääb elavamaks ja annab edasi ilmekamalt tollast ajavärvingut, kui suudab seda teha kirjandusajaloolane. Seetõttu ei kaota kriitika oma väärtust, kuigi ta minevikku on vajunud ja vaadeldavad probleemid juba ammu oma teravuse on kaotanud. Me mõistaksime ärkamisega kahtlemata vahetumalt ja orgaaniliselt, kui meil oleks kasutada tollest ajast enam kaasaeglaste kriitilisi seisukohtade avaldusi. Nüüd kipume seda aega sageli üldiste seisukohtade järgi idealiseerima, sest puudub kaasaegne maastaap. Ja „Noor-Eesti“ ajajärgus ei orienteeru me mitte seepärast hästi, et oleme osalt veel kaasaeglased, vaid et meil on kasutada nii ohtralt sõnavõtte. Nii et kriitikal on öelda mitte ükski tänapäevale, vaid ka tulevikule.

Seda kriitika püsivat väärtust sobib meelde tuletada Fr. Tuglase „Kriitika“-sarja ilmumise puhul. Esialgu lõpuni, tänapäevani viidud 8-kõiteline seeria on korvamatuks vahendiks olgu lugejale, olgu uurijale XIX sajandi lõpu ja käesoleva sajandi eesti kirjanduselu tundmaõppimisel. Rida artikleid viib veelgi kaugemale ja ka väliskirjandusse. Autor ei paku neis kõiteis mingit pidevat, süstemaatilist kirjanduse vaatlust, vaid see on üksikute reljeefsemate probleemide ja nähtuste jälgimine. Kokku moodustab „Kriitika“ siiski terviku, sest ta haarab peaaegu kõiki kirjanduslikke ja kultuurilisi nähtusi eesti elus ärkamisajast olevikuni. Ta peegeldab üksikpiltides eesti kirjanduse kujunemist rahvakirjandusest kunstkirjanduseks. Kuid sellele suurteosele annab veel erilist väärtust asjaolu, et neis kõiteis talletatud mõtteavaldused on olnud vägagi mõju-kaks teguriks, mis selle arengu on tekitanud. Oleks liigne siin hakata selgitama Tuglase kriitika mõju viimaste kümnendite kirjandusse.

Tuglas ei piirdu oma kriitikas sinult puhtkirjanduslike küsimuste käsitlusega, vaid osa artikleid on pühendatud teistele kunstidele (Tants ja tantsjanna, VIII, jt.) ja kultuurpoliitilistele (Kunstide riiklik edendamine, V, Kirjaniku palgast, VII) kui ka kitsamalt poliitilistele probleemidele (Soome sild, V). Kultuurpoliitilisi küsimusi on eeskätt revolutsiooni ja iseseisvuse algusaastaist, mil olid kujunemisel vahekorrad vaimse kultuuri ja riigivõimu vahel. Sarja kõited on korraldatud enam-vähem sugulasteemade järgi. Kronoloogilisest järjekorrast on vähe kinni peetud, mistõttu ei kujune lugemisel pilti kriitiku teest. Kuid seda saab siiski omandada jälgides datumeid kirjutiste all.

Üksikuist kõiteist sisaldavad eeskätt vanemaid kirjutisi V ja VII. Viieandasse kõitesse on ühendatud varem iseseisvate raamatutena ilmunud „Aja kaja“ ja „Marginaalia“. Neist ilmub esimene kolmandas, teine teises trükkis. Mõlemad täiendatud. „Aja kaja“ iseloomustab autor ees-sõnas kui päevikut, milles peegelduvad autori ühiskondliku mõtte laine-tused Maailmasõja ja revolutsiooni ajal. Üksikuid kirjutisi ühendavaks jooneks on eesti rahvuskultuurilise ja riikliku iseseisvuse mõte. Artiklid on dateeritud aastaist 1914—1919. Kõite teine osa „Marginaalia“ koosneb omavahel sidumata märkmeist, mis autor on teinud 30 aasta jooksul, 1906—1936. Viimased ilmutavad esimest korda. Neis süstematiseerimatusis pisikirjutistes avalduvad autori suhted elu ja kunstiga. Viimaseist aas-

taist on pärit paar ääremärkust tänapäeva ühiskondlikest oludest. Nii kahe detsembri (1924 ja 1935) puhul: „Ikka teame tulevikus: ei tarvitse me karta vägivalda ainult väljastpoolt, vaid selleks leidub vaistsid, eeldusi ja apetiite enestelgi küllalt.“

Kuuenda kõite esimese osa moodustavad hästitutud esseed Shakespear'eist ja Ibsenist, lisaks lühemad ülevaated Brjussovist, Ahost ja Haarlast. Teine osa koosneb eeskätt kõnedest, mis on peetud mitmesuguste kultuuriliste tähtpäevade puhul, neile lisaks veel mälestusi ajakirjanduse juubelite puhul ja kaks kirjanduslikku matkakirjeldust. Kirjutises „Rahvuslik kirjandus“ eritelles kirjanduse rahvuslikkust tuleb autor järeldusele, et rahvuslikkust mõistetakse sel puhul vägagi mitmeti. Ta teeb vahet kahesuguse rahvusliku kirjanduse vahel: üks, mis on rahvuslik eeskavalt, teine — rahvuslik olemuselt. Esimene on omane noortele rahvastele, oli ka meil domineeriv ärkamisajal. Praegu on kirjandus meil rahvuslik olemuselt ja seepärast on asjatud ning tarbetud hüüded: tagasi ärkamisaega! Raamatuaasta-kõnes „Eesti raamatu arengust“ hindab autor raamatut kui üht relvist, millega võideti meie rahvusliku olemasolu võitlus. Ta rõõbitab raamatu arenguga rahva üldist arengulugu: algul oli eesti raamat võõraste tehtud — võõrastele, siis võõraste tehtud — rahvale ja lõpuks tungib rahvas ise esialale. Käesoleva sajandi alguse kirjandusliku elu kujunemist käsitleb artikkel „Moodse kirjanduse algus Eestis“. „Päevabehe“ 25 aasta juubelile pühendatud kirjutises „Kaaströölise mälestusi“ paljastab autor omal ajal kirjanduslikku publikut häirinud „Arthur Valdese“ müstifikatsiooni ja avaldab „Teekonna Hispaania“ tekkeloo. Nagu too reisikirjeldus oli suurel määral kirjanduslik, nii on seda ka kõnesolevas kogus toodud lühimatka kirjeldus „Juhan Liivi kodumaal“, mis on olnud, nagu autor tähendab, kaua meeles mõlkunud palverännakuks Juhan Liivi „kodumaale“. Nii kulgebki autor Alatskivi mail, kusjuures ümbrust hingestavad mälestused Juhan Liivist. Ulatuslikum on Norra-matka kirjeldus „Peer Gynti kodumaal“. Kirjutise keskemaks osaks on Ibseni draama tegevuspaiga kirjeldus ja siit siirdub kirjanik juba jutustama teose saamisluhu. Ka Oslot näeb autor kõigepealt Ibseni linnana.

Seitsmenda kõite aluseks on võetud kirjaniku 1921. aastal ilmunud „Kirjanduslik päevik“, mis aga on täiendatud hilisemate kirjutistega. Vanemate hulka kuuluvad n. ö. „Noor-Eesti“-aegsed artiklid, mis ilmsid 1920 osalt nimetatud rühma väljaannetes. Siis rida artikleid aastaist 1919—1920—1926. Uuemaid kirjutisi on kaks „Noor-Eestile“ pühendatud artiklit — „Lahtine kiri Eduard Vildele“, milles selgitatakse Vilde ja „Noor-Eesti“ vahet, ja sama rühma 25 aasta juubeli puhul „Pilg käidud teele“. Selles käsitleb autor „Noor-Eesti“ liikumist mitte kitsalt kirjandusliku nähtusena, vaid paratamatuks saanud ühiskondlik-kultuurilise liikumisena. Et liikumine avaldus kirjandusliku vooluna, see oli tingitud tõsiasjast, et mingi ajajärgu ideelised ümberhinnangud avalduvad kõigepealt kirjanduses. Artiklis „Eitamisspühhoos“ polemiseerib autor nendega, kes optimismi ja rahvuslikkuse nimel pateetiliselt kuulutavad ja nõuavad: „Tagasi ärkamisaja kirjanduse juurde! Tagasi A. Reinwaldi juurde!“ Autor näitab, et just Reinwaldil oli nõutavat positiivsust vähe ja et ta oli suuremaid usupilkajaid. Edasi väidab kirjanik, et kui 40 aasta jooksul on saavutatud tõesti hiiglaedu, siis on ometi pidanud olema positiivsed ka teod ja tegijadki. Seda on olnud ka kirjandus, ja kui seda pole mõistatud, siis pole arvustajail olnud arusaamist kirjanduse tõelisest positiivsusest ja rahvuslikkusest. Kirjutises „Rahvalik ja rahvuslik“ näitab autor, et nüüdki jätkub vaade, mille järgi rahva all mõistetakse ikka ainult endist maarahvast, ja kui kirjandus vormilt ja ainult vahest kõige mahajäänumaid kihte ei arvesta, kes niikuinii kirjandusest emal seisavad, siis süüdistatakse seda kergesti ebarahvalikkuses ja ühes

sellega ka ebarahvuslikkuses. Säärane tõlgitsus on tingitud alaväärtuslikkuse traditsioonidest ja see ei õigusta eitama igasugust võistlusepüüet maailmakirjandusega. Ühtlasi näitab kirjanik, kuidas omaaegsed raskesti loetavad Suitsu ja Ridala teosed on saanud aja jooksul kõigile loetavaks ja et just „ebarahvalikud“ teosed on edasi viinud meie kirjanduslikku keelt ja kasvatanud rahva keelt ja mõtlemisviisi. „Kirjas Karl Astile“ arvustab autor praegust sisepoliitilist olukorda. Sarja viimane köide sisaldab peale mõne vabadussõjaaegse kirjutise artikleid viimasest ajast. Need on kas üksikute raamatute arvustused või kirjanduslikud aastaülevaated. Enamikku neist oleme lugenud juba kas „Eesti Kirjanduse“ või „Loomingu“ veergudel.

Artiklis „Kaks inimsaatust“ hindab arvustaja pessimistlikult peale-sõjaaegset (1921—23) kirjandust, konstateerides üldist hallust. Esinevad kas ennast kordavad tuntud kirjanikud või eelmisi kordavad tundmatud. Puudub teravalt isikupärane vaim aines, meetodis ja vormis. 1932. a. näitekirjanduse kokkuvõtet tehes asetab autor küsimuse, miks on meie näitekirjandus nii kehva ja miks ei suuda ta võistelda teiste kirjandusliikidega. Põhjuseks ta leiab olevat näitekirjanduse piiratud sünni- ja olemasolu-tingimused. Ent pessimismiks ei peaks siiski olema põhjust, kui arvestada Kitzbergi, Vilde, Metsanurga, Raudsepa, Lutsu ja teiste töid. Eritelles 1930. aasta novellitöödangut konstateerib autor, et valitsev realism takistab lüürika arengut ja et luulekunst elab edasi nagu vana inertsit tõttu. Ka novelli kitsas, tihendatud kompositsioon pidurdab selle žanri laialdast viljelemist realismi valitsedes. Domineerib romaan, milles lokaal toormaterjali kuhjamine, puudub valiku-kalduvus, ökonoomia ja proportsioonitunne. Optimistlikem on hinnang 1934. a. romaanitöödangu kohta. Kõigepealt kvantitatiivselt rikas, aga mis tähtsam, enamik selle aasta tooteist kuulub meie kirjanduse väärtuste hulka. Andes tunnustust ajaloolistele romaaniidele — M. Metsanurga „Ümera jõe“ ja A. Mälgu „Surnud majadele“ — katsub autor kavastada eesti romaani edaspidist arengut. Kuigi kõnesolevad teosed on ainekäsituselt realistlikud, siiski tähistab taandumine tänapäeva-ainest minevikku mingit pöörangut romantismi suunas, vähemalt sisuliselt. Seega siis esimene ennustus tähistab vahetuseks kirjanduslikes tõekspidamistes.

Toodud märkmed üksikute artiklite kohta võivad olla paremal juhul kriitiku seisukohtade piiratud iseloomustuseks. Kümnete eri artiklite lähem vaatlus, mis selgitaks autori kriitiku-profiili, ei mahuks kuidagi käesolevasse kirjutisse. Jälgides kirjutisi eri ajajärgudest tõdeb lugeja, et autori nooruse lõõgivalmisus ja teravus on taltunud aja jooksul, andes ruumi enam mõista-tahtvale käsitlesele. Võrreldes näit. kirjutisi „Noor-Eesti“ päevilt viimasaegsetega.

Kaheksas köide tahab olla sarja lõpetavaks: selle lõpul on toodud kõikide eelmiste köidete sisukorrad. Kuid kindlasti võtab autor tulevikuski sõna kirjanduslike küsimuste puhul ja kunagi koguneb neist artikleist „Kriitika“ IX ja järgnevadki köited.

Villem Altoa.

Mihkel Aitsam: 1905. aasta Läänemaal. Eel- ja järellugudega. Autori kirjastus, Tallinn, 1937. 423 lk. Hind 5 kr.

Raamatu peamine osa käsitleb 1905. a. sündmusi ühes sellest tingitud järellugudega; viimased ulatuvad kuni tänapäevani ausammaste ja mälestusmärkide avamise näol tolleaegseile tegelastele. Seega kõik 1905. a. sündmustest järgnenud protsessid, parun Budbergi tapmine jne., on otseses seoses 1905. aastaga. Raamatu algusse on aga paigutatud kauged eelloona 1819. a. rahutused Vigalas, missugused rahutused ei ole mingis seoses 1905. aastaga.

Autor tähendab eessõnas: „Käesoleva teose avaldamisega olen püüdnud säilitada 1905. a. sündmusi Läänemaa, eeskätt Vigala kihelkonna, ulatuses. Siin algas käärimine kõige enne ja Vigala kujunes liikumise keskuseks.“ Vigala kihelkonna sündmustest annab Aitsam täieliku ning üksikasjalise ülevaate, kuna naaberkihelkondade või -valdade sündmustest esitatakse üksikuid episoodide, peamiselt aga selliseid sündmusi, mis on kuidagi ühenduses või tingitud Vigala sündmustest.

Aitsam jutustab ladusalt, kergelt, selgelt ja huvitavalt, nii et kogu tööd võib lugeda suurima huviga. Ainult kohati on esitatud liiga palju nimesid, näit. mõisade põletamise kirjeldamise juures (nimed on toodud süüdistusakti järgi); selline nimede rohkus võib tunduda võõrale lugejale, kes ei tunne kohapealseid olusid, üleliigsena. Kogu töö on esitatud kolmes käsitluslaadis: osalt on autori enda mälestuskirjeldusi kaasaegseist sündmustest, teise osana on uurimusi, milleks on kasustatud arhiivmaterjali ja suulisi teateid tolleaegseilt tegelastelt, ja lõpuks on täiendava, illustreeriva osana väga rohkesti mitmesuguseid kahekõnesid, mida võib võtta puht-belletristikana. Neist erinevaist käsitluslaadidest tingituna ei kujuta see teos ei teaduslikku uurimust ega ka memuaarikogu.

Sama ajaloolist ainekku on siin-seal käsiteldud, aga mitte nii laiapiriliselt, nagu seda tehakse käesolevas teoses. Töök on kasustatud küll rohkesti arhiivmaterjali, aga siiski on mõningate faktide juures vist toetud liiga palju mälule ja see on toonud vääratusi.

Töös esinevatest puudustest ja vääratustest võiks märkida alljärgnevaid.

Ellugude osas lk. 13 on märgitud, et Vigala majoraat-härra B. v. Uexküll laskis Genfis a. 1850 trükkida Vigala koolide jaoks esimese eestikeelse noodiraamatu. See raamat oli seni teadmata kadunud, kuid k. a. on ülikooli raamatukogu poolt osetud noot, mille B. v. Uexküll on lasknud trükkida Oese koolile (trükitud Münchenis 1854. a.).

Lk. 28 loetleb A. 1905. a. Vigalas loetud ajakirjandust ja nimetab, et temal on käinud ka Andres Dido illegaalne ajaleht „Õigus“, see olnud väga loetav ja käinud käest kätte. Samuti märgitakse ka lk. 41, et 1905. a. juunis Aitsamal korraldatud läbiotsimise puhul otsinud urjadnik Marley temalt „Õiguse“ numbraid. Lk. 332 on toodud ära „Õiguse“ I a.-k. 1. nr. esimene lehekülj, kust nähtub, et „Õigus“ hakkas ilmuma alles 16. (3.) juunil 1906 (vt. samuti „E. b. leks.“, lk. 72). Seega oli võimatu lugeda 1905. a. alles aasta hiljem ilmuma hakanud ajalehte.

Lk. 65 on tähendatud, et provokaator Aleksander Tuisk nimetas end Jaan Lepaks. Tolleaegseist ajalehtedest leiame, et ta nimetas end Lepmanniks. Kogu Tuisu vangistamisloo kohta on allakirjutanul mõningad andmed teissugused, mis ei ühti A. omadega.

Lk. 93 seisab, et ülemaaline rahvaasemike kongress otsustati kokku kutsuda 27.—29. nov. pro 27.—28. nov. Samas on öeldud, et kongressile võis saata iga seltsi asemiku pro iga eesti selts.

Lk. 95 ei ole täpselt edasi antud „Bürgermusse“ koosoleku lõhenemine.

Lk. 97 märgitakse, et Tuglas pidas oma esimese kõne P.-Eesti-matkal Raplas; Tuglase enda mälestuste järgi ta kõneles esimeseks Velisel.

Lk. 112 öeldakse: „Vangi langes ka 23 vallasaadikut.“ Kõik vangistatud ei olnud mitte vallasaadikud. Samal lk. on ebatäpne teade vallasaadikute kongressi politsei ja sõjaväe poolt laiali ajamisest.

Lk. 135 seisab Velise vallamaja pildi all allkiri: „Pauluse staabi asukoht“. J. Pauluse „staap“ asus Velise vene-õiguseu koolimajas, mitte vallamajas. Samuti on öeldud lk. 141, et „Andersen viidi Velise vallamajja — Pauluse staapi“, — ka Anderson viidi just Velise koolimajja.

Lk. 165 jj. kirjeldab A. mõisapõletajate tagasilöömist Pärnumaal Kõima mõisa juures mõisnike algatusel. Audru mõisaomanik Pilar v. Pilchau olevat tulnud Kõimasse koos raudrüütlitega (piirivalvuritega) ja ühtlasi ka kohapealsed mehed olevat organiseerinud vastupanu. A. käsitleb seda lahingut küll esmakordselt, ometi väga ebaõigelt, sest ei olnud Pilar v. Pilchau abiks ühtki piirivalvurit. Viimasesse salka kuulusid peale eelnimetatud paruni tema poeg, valitseja Walter, mõisarentnik Peterson oma pojaga ja politseikordnikud Toots ja Jõgis. Samuti ei ole täpselt edasi antud eestlaste kaotused; nimelt sai raskesti haavata Andres Anderson ja vangistati Jaan Rostok, kes veel 1909. a. maikuus mõisteti selle süü pärast poomissurma.

Lk. 167 on tähendatud, et Halinga vallamaja kongi paigutati 5 revolutsionääri; tegelikult oli neid 7. Samal lk. ei ole õieti edasi antud Ants Pedaja osa selles päästmisloos.

Lk. 191 ei ole õieti edasi antud Mihkel Tannebergi surmamine (missugune stseen oli üks metsikumaid). Mitte ei tõmmatud kapp ühes T-ga kummuli, nagu kirjeldab A., vaid samas kapis asus ka Ants Suurmann (kes veel elab ja allakirjutanule selle sündmuse jutustas) ja mehed tõmmati kapi ülemistelt riulitelt maha. Samal lk. on tähendatud, et surmasaanu Jüri Veide rinnakorvi tallasid sisse hobused; mitte hobused, vaid mustasajalised.

Lk. 193 on eespool tähendatud Ants Suurmanni kohta öeldud, et ta võis pärast mitmetunnist haavatuna lamamist „ellu ärgata“. S. viidi aga veel pooleldi meelemärkuseta olekus õuelt Velise vallamajja kinni.

Lk. 198 on öeldud: mustasajalistest loodi Lihulasse sõjaväe 5. ringkonna toetuspunkt. See oli absoluutselt võimatu, sest tollal ei kehtinud veel Eestimaa kubermangus sõjaseadus ja kubermang jagati 8 ringkonnaks alles sõjaseaduse kehtima panemisega.

Lk. 226: Äksi talu põllul pro Sopaaugu talu põllul, ja lk. 252: Sopaaugu pro Äksi.

Lk. 244: „Tõlgi kohuseid täitis Kotzebue, keda rahvas üle maa hakkas hüüdma „Muna Toomaks“.“ Mitte rahvas üle maa ei hakanud K-d nii hüüdma, vaid see nimi oli tal koha peal Harjumaal.

Lk. 269 jj. ei saa allakirjutanu mitmel pool ühineda Bernhard Laipmani mahalaskmise kirjeldusega. Võimalikkude vääratuste õiendamine viiks siinkohal pikale, olen selle küsimuse kohta juba varem teisel sõna võtnud (vt. Päevaleht nr. 45, 1937; Nädal Pildis nr. 7, 1937).

Lk. 280: „Kolumbuse laiba viis keegi Velise mees...“ Ei, laiba viiakas oli Vigala mees Villem Palberg.

Lk. 284 on tähendatud, et kindral Bezobrazov sõitis Märjamaalt Peterburi 17. jaan. pro 16. jaan.

Lk. 302 ja 303 kirjeldab A. ihunuhtluse andmist Piirsalus, kuid toodud andmed ei lähe sugugi kokku tollaegsete teadetega samast sündmusest (vrd. Päevaleht nr. 31, 2. II 1906). Selle salga juhiks ei olnud mitte v. Rennenkampff Paekülalt, nagu arvab A., vaid leitnant Sarubajev.

Lk. 308 toodud Pilistvere kirikukonvendi tänutelegrammi tekst ei vasta algtekstile, eriti on vigu allkirjade suhtes.

Lk. 348 jj. on toodud parun O. Budbergi tapmise lugu. Allakirjutanu ei saa ühineda kogu A. poolt toodud kirjeldusega, sest ta on kogunud selle kohta rohkesti materjali, mis kõneleb teisiti; siinkohal uute seisukohtade esitamine ja õiendamine viiks pikale.

Peale eeltoodute leidub veel vähemaid komistusi või ebatäpsusi isikute nimedes, nende vanuses või aastaarvudes, näit. lk. 40 272 pro 172, lk. 192 Hallivere pro Hallipere, lk. 211 45-aastane pro 46-aastane, lk. 286 46. a. vana pro 43 a. Samuti on vigu lk. 297 esitatud Lihulas hukatute nimede juures (vrd. E. Kirjandus nr. 12, 1935).

Need ebatäpsused ei vähenda sugugi töö üldväärtust, aga neid tuleb mainida ja õiendada, sest A. töö edaspidisel allikana kasutamisel need võivad kanduda edasi vastava ajajärgu uurimustesse. A. on oma töösse kogunud 1905. a. kohta rohkesti uusi andmeid, rohkem kui seda on suutnud teha keegi varem. Puuduseks töö juures on see, et ei ole märgitud ära, ka mitte töö lõpul, kasutatud allikaid; arhiivmaterjali ja kirjanduse kõrval oleks huvitav olnud teada saada ka nende isikute nimesid, kellelt on saadud suulisi teateid. See oleks andnud tööle juurde palju enam usutavast ja asjalikku ning teaduslikku ainesse suhtumist. Aitsama poolt kogutud ja esitatud materjal sisaldab ka palju uut ja seni avalikkusele tundmatut. Eriti võiks seda öelda näit. mõisade põletamise aktsiooni algatamise kohta Tallinnas, K. Pätsi ja J. Teemandi põgenemise kohta jne.

Töö on rikkalikult ilustatud piltidega, millest paljud on olnud seni avaldamata ja on päris haruldased.

Kuigi raamatut on trükitud väheses eksemplaride arvus (400) ja on saada ainult autorilt endalt, siiski võib loota, et ta peaks leidma teed iga ajaloolase, ajaloo-huviga isiku ja 1905. a. tegelase lauale.

A. Looring.

Bernhard Linde: Dr. Eduard Beneš. Tšehhoslovakkia vabariigi teise presidendi elu võitluses oma rahva iseseisvuse eest. Kirjastus „Varak“, Tallinn, 1936. 88 lk. Hind 90 senti.

Lugejale, kes seni on Benešit tundnud ainult eestikeelse ajakirjanduse kaudu, pakub käesolev teos kahtlemata palju uut sellest tšehhi edukast poliitikust, Eduard, Edvard või Edward Benešist, — nii erinevail viisil paraku kirjutatakse seda nime käesolevas teoses.

Raamatu võrdlemisi piiratud ruum tundub üldiselt olevat kaunis otstarbekalt kasutatud. Küllaltki reljeefselt selguvad eluloolistest sündmustest mõnedki Beneši kui inimese põhijooned — nii ühelt poolt peaaegu parteitu poliitika endassesuletus, distantsi hoidmine kaasiniemete suhtes, lähedaste sõprade puudus, ja teiselt poolt ometi teoagar heasoovlikkus rahva vastu ja tõsidemokraatlikkude printsiipide armastamine. Samuti saame lühikese, aga piiratud ruumi arvestades võrdlemisi tiheda pildi Beneši tööst esmalt Tšehhoslovakkia iseseisvuse eest võitlejana, hiljem iseseisva Tšehhoslovakkia juhtiva poliitikuna. Beneši pärastõjaaegse tegevuse kirjeldus on siiski see osa raamatust, kus konseptiivsus kohati kipub pinnalisuse muljet tekitama ja kus materjali valiku üle võib kõige enam olla autoriga eriarvamuses. Nii ihkaks natukegi süvenevat ülevaadet Beneši pärastõjaaegsete teoste ideoloogias, — meie päevil, kus nii palju on juttu demokraatia kriisist, oleks huvitav tutvuda Euroopa ühe nimekaima demokraadi vaadetega. Samuti oleks võinud Beneši kui riigimehe tegevusest rõhutada mõnd siin unustatud joont, nii näit. võitlust sundusliku rahvusvahelise vahekohtu mõtte teostamise eest; riivab ju seegi väga lähedalt meie kui väikerahva eluhoove.

Üksikuist lünkadest ja mõningaist süvenematustest hoolimata, mis suurelt osalt on vabandavad raamatu piiratud ruumiga, peab tunnustama käesolevat teost kui üldarusaadavalt kirjutatud sissejuhatust Benešiga tutvumiseks.

Leo Anvelt.

Pedagoogilist väärtkirjandust õpetajatele ja haridustegelastele

JOH. KÄIS: ISETEGEVUS JA INDIVIDUAALNE TÖÖVIIS. („Teel töökoolile“ VII). 244 lk., piltidega. Hind Kr. 3.—

See teos kuulub tähtsamate eestikeelsete kasvatusteaduslike raamatute hulka ja on saavutanud üldise tunnustuse. Ta ilmus äsja ka soomekeelses tõlkes („Uuden koulun työtapoja“, Otava, Helsinki) ja on Soomeski saanud hea arvustuse osaliseks. Nii näiteks kirjutab „Kansakoulun Lehti“ (1937, nr. 10) ms.: „See on terviklik ja küps teos... Teos on ja jääb kauaks ajaks loetavaimaks käsiraamatuks koolitöös.“ Soomes loetavamaid päevalehti „Uusi Suomi“ (1937, nr. 182) toob pikema arvustuse peakirja all „Tähelepanev pedagoogiline teos“ ja kirjutab ms.: „Paremat soomekeelset sissejuhatust uuemasse kasvatusvooludesse tänapäev ei ole vist saadaval, nii et ta täidab küllaltki tähelepanevad lünga meie kirjanduses.“

VÖRU ÕPETAJATESEMINAR. Tegevus ja uuenduspüüded. 280 lk., hulga piltidega. Hind Kr. 4.—

Sisu: Joh. Käis: Ülevaade seminari tegevusest. — R. Taba: Võru õpetajateseminari pedag. pärandus. — K. Laane: Õpilaste omaharrastused Võru seminaris. Peale selle mälestusi, elulooline osa, bibliograafia jm. Pealadu k. k. ü. „Töökool“ Tallinnas.

TEEL TÖÖKOOILE V. Võru õpetajateseminari aastaraamat 1928. 160 lk. Hind Kr. 3.—

Sisu: Joh. Käis: Juhatusi bioloogilisteks vaatlusteks (hulga piltidega). — K. Greenberg: Matemaatika meetodika. — A. Behrsing: Tööõpetus. — L. Taklaja: Võimlemine esimesil õppeaastail. — J. Käis ja A. Behrsing: Töövihkude korraldamine, läbivaatamine, parandamine.

TEEL TÖÖKOOILE VI. Võru õpetajateseminari aastaraamat 1929. 160 lk. Hind Kr. 3.—

Sisu: Joh. Käis: Juhatusi bioloogilisteks vaatlusteks nurmel, aasal, metsas (hulga piltidega). — E. Limberg: Individuaalne meetod matemaatika õpetamisel. — Joh. Käis: Lapsevale. — E. Oissar: Friedrich Fröbel. Elulugu ja ped. vaated. — Joh. Käis: Üldõpetus.

„Teel töökoolile“ III-nda ja IV-nda trükk on läbi müüdnud. Saadaval on veel ka „Teel töökoolile“ I (koduloo meetodika) ja „Teel töökoolile“ II kirjutistega mitmesuguste õppeainete meetodika alalt.

„Teel töökoolile“ on ainulaadne algupärane ped. teos, mis on võitnud üldise tunnustuse. Nii näit. kirjutab N. K(ann) „Päevalehes“ (1927, nr. 180): „Meil on siamaani väga vähe ilmunud õppeainete meetodikaid. Võru seminari õpetajad dir. Käisiga eesotsas teevad sel alal tänuiliku tööd. Eesti õpetaja kohus on tutvuda oma ametivendade töö tulemustega, et meie maha ei jääks teistest kultuurriikidest ka kasvatusteaduse alal ja ei sõtkuks vanu küla-vahelisi teid.“

Kirjutisi teosest „Teel töökoolile“ on tõlgitud ka teistesse keeltesse.

Pealadu k.ü. „Loodus“ Tartus.

„KOOLIUUENDUSLANE“ — uue kasvatus- ja õpetuse tegelikke küsimusi käsitlev elav, värske ja huvitav ajakiri. Ilmub 10 korda aastas. 1937. a. aastakäiku võib tellida ainult 1. augustist-aasta lõpuni (5 numbrit), sest eelmisi numbreid ei ole kõiki saadaval. Tellimishind poolaastas Kr. 0.50. Võib tellida ka koos „Õpetajate Lehega“. Tallinn, Pühavaimu 11, või: Tartu, Tähe 77—3.